

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra Psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Sebepojetí jedince s poruchou autistického spektra a reflexe jeho sebepojetí z
pohledu blízkých osob

Self-concept of an individual with an autism spectrum disorder and its
reflection from the point of view of close people

Tereza Staňková

Vedoucí práce: PhDr. Hana Sotáková, Ph.D.

Studijní program: Psychologie

Studijní obor: B PSRSP

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Sebepojetí jedince s poruchou autistického spektra a reflexe jeho sebepojetí z pohledu blízkých osob potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 7.7. 2022

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí práce PhDr. Haně Sotákové PhD. za odborné vedení, cenné rady a trpělivost. Dále bych ráda poděkovala své rodině a přátelům za podporu.

ABSTRAKT

Tato práce se zabývá sebepojetím jedince s poruchou autistického spektra a sleduje i reflexi jeho sebepojetí náhledem jeho blízké osoby. Teoretická část, která je rozdělena do čtyř částí, krátce představuje historii přístupů k PAS a jejich nejtypičtější projevy, popisují zde tedy zejména tři základní problematické oblasti pro jedince s autismem. Dále charakterizuje sebepojetí, jak se k němu výzkumníci stavěli v průběhu času a také současný pohled a přibližuje jeho konkrétní složky, ukazuje výsledky předchozích výzkumů sebepojetí jedinců s poruchou autistického spektra a předkládá možnosti zkoumání sebepojetí. V empirické části, ve které jsem využila kvalitativního designu pro co nejhlubší pochopení daného jevu, se zabývám specifiky sebepojetí jedinců s PAS, míry adekvátnosti náhledu blízkých osob a také nejvýraznějšími rozdíly mezi výpověďmi blízkých osob a jedinců, kterým byla diagnostikována PAS. Lze zde najít kazuistiky tří respondentů a jejich blízkých osob včetně také jejich vzájemného srovnání, na jejichž základě odpovídám na čtyři mnou položené výzkumné otázky. Popisuji v této práci tedy sebepojetí jedinců s PAS, pohled jejich blízkých osob, tyto dva pohledy srovnávám a hledám společná témata napříč výzkumným vzorkem. V závěru prezentuji mnou získané výsledky a dále je porovnávám s výsledky stávajících výzkumů. V této části dále také reflektuji možná omezení svého bádání.

KLÍČOVÁ SLOVA

Sebepojetí; poruchy autistického spektra; blízké osoby

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with the self-concept of an individual with an autistic spectrum disorder and the reflection of their self-concept through the perspective of his close person. The theoretical part, that is separated to four parts, presents the history of approaches to ASD and its symptoms, I describe three main problematic features for individuals with autism. Then it describes the self-concept, historical and present approaches and concrete parts of self-concept, it also shows the results of previous research of the self-concept of individuals with ASD and presents the possibilities of examining the self-concept. In the empirical part, I deal with the specifics of the self-concept of individuals with ASD, the degree of adequacy of the view of close people and the most significant differences between the statements of close people and individuals with ASD. It also includes three case studies of respondents with ASD, their close people and its mutual comparisons. I describe the self-concept of individuals with ASD, view of their close people and I compare those two views. I also look for common topics for those respondents. I answer my research questions on this base. I compare my research with current researches. I also reflect possible limitations of my research.

KEYWORDS

Self-concept, autism spectrum disorder, close people

Obsah

Úvod.....	9
Teoretická část.....	10
1 Vymezení poruch autistického spektra.....	10
1.1 Historické přístupy k PAS.....	10
1.2 Současné pojetí poruch autistického spektra (MKN-10, DSM-V).....	12
1.3 Triáda problémových oblastí pro jedince s PAS.....	13
1.3.1 Obtíže v sociálním chování a v interakci s okolím.....	13
1.3.2 Komplikace v komunikaci.....	15
1.3.3 Představivost, zájmy, hra.....	16
1.4 Další projevy PAS.....	17
2 Sebepojetí.....	18
2.1 Definice sebepojetí.....	18
2.2 Teoretické přístupy k sebepojetí jako kořeny dnešního termínu sebepojetí.....	18
2.2.1 William James a jeho dimenzionální hierarchický model sebepojetí.....	18
2.2.2 Sebepojetí v kontextu symbolického interakcionismu.....	19
2.2.3 Sebepojetí z dnešního pohledu.....	20
2.3 Koncept činného já.....	20
2.3.1 Úroveň kognice činného Já.....	20
2.3.2 Úroveň motivace činného Já.....	21
2.4 Kognitivní, afektivní a konativní aspekt Já.....	22
2.4.1 Kognitivní aspekt já – obsah a struktura sebepojetí.....	22
2.4.2 Emoční aspekt Já – sebehodnocení a jeho zdroje, aspekty a dimenzionalita.....	24

2.4.3 Konativní aspekt Já – seberegulace.....	25
3 Sebepojetí u jedinců s poruchou autistického spektra.....	27
4 Možnosti měření sebepojetí.....	28
Empirická část.....	29
5 Výzkumné otázky a cíle.....	29
6 Použité metody.....	30
7 Výzkumný vzorek.....	31
7.1 Respondent 1 – Vincent (atypický autismus).....	32
7.1.1 Průběh testování (1).....	32
7.1.2 Průběh rozhovoru (1).....	32
7.1.3 Analýza rozhovoru respondenta – jedinec s PAS (1).....	33
7.1.4 Průběh rozhovoru – blízká osoba (1) – matka.....	35
7.1.5 Analýza rozhovoru respondenta – blízká osoba (1).....	35
7.1.6 Komparace výsledků jedince s PAS (1) a jeho blízké osoby (1).....	37
7.2 Respondent 2 – Nina (Aspergerův syndrom).....	38
7.2.1 Průběh testování (2).....	38
7.2.2 Průběh rozhovoru (2) – jedinec s PAS.....	38
7.2.3 Analýza rozhovoru (2) – jedinec s PAS.....	39
7.2.4 Průběh rozhovoru – blízká osoba (2) – osobní asistentka.....	40
7.2.5 Analýza rozhovoru – blízká osoba (2).....	40
7.2.6 Komparace výsledků jedince s PAS (2) a jeho blízké osoby (2).....	42
7.3 Respondent 3 – Robin (dětský autismus).....	43
7.3.1 Průběh testování.....	43
7.3.2 Průběh rozhovoru – jedinec s PAS (3).....	43

7.3.3 Analýza rozhovoru – jedinec s PAS (3).....	44
7.3.4 Průběh rozhovoru – blízká osoba (3) – matka.....	45
7.3.5 Analýza rozhovoru – blízká osoba (3).....	45
7.3.6 Komparace výsledků jedince s PAS (3) a jeho blízké osoby (3).....	47
7.4 Srovnání respondentů.....	48
8 Diskuze.....	49
8.1 Odpovědi na otázky.....	49
8.2 Porovnání s literaturou.....	50
8.3 Limity výzkumu.....	51
9 Závěr.....	53
Seznam použitých informačních zdrojů.....	54
Seznam příloh.....	58

Úvod

Ačkoli jsou poruchy autistického spektra v zájmu zkoumání, stále ještě nemáme veškeré informace. Lidé, kterým byla diagnostikována PAS mají velmi různorodé projevy, v žádném případě nejsou homogenní skupinou. Obecně platí, že jednou z nejzasaženější oblastí je sociální chování, tedy způsob, jakým se vztahují k jiným lidem. Vzhledem k tomu, že naše já je do značné míry utvářeno kontaktem s druhými, došla jsem k předpokladu, že sebepojetí jedinců s PAS v sobě bude mít určitá specifika a zajímalo mě, jaká to budou. Tento jejich pohled na sebe samé jsem v rámci této práce doplnila i o náhled intaktní blízké osoby, a to z důvodu rozšíření poznatků. Zajímalo mě, do jaké míry je blízká osoba schopna adekvátně usuzovat, jak se její blízký s PAS pojímá a zdali existují oblasti, ve kterých se pohled jedinců s PAS s pohledem blízké osoby rozchází.

Tato bakalářská práce se skládá z teoretické a empirické části. Teoretická část obsahuje 4 kapitoly. V první z nich představuji autismus, přístupy k němu v průběhu historie a projevy. Ve druhé kapitole přibližuji pojem sebepojetí, jak se vyvíjelo naše chápání sebepojetí, jeho jednotlivé složky a současný přístup. V další kapitole stručně shrnuji již vzniklé výzkumy z oblasti sebepojetí jedinců s PAS z posledních let. V závěrečné kapitole teoretické části ukazuji možnosti zkoumání sebepojetí.

Empirická část se skládá z vymezení mých výzkumných cílů, použité metodologie a charakteristiky výzkumného vzorku. Dále zde prezentuji výsledky mého bádání. V diskuzi si zodpovídám položené otázky, komparuji svá zjištění s jinými výzkumy a reflektuji svá vlastní omezení a limity.

Teoretická část

1 Vymezení poruch autistického spektra

Tuto část práce věnuji vymezení pojmu poruchy autistického spektra (PAS), jakým způsobem na něj bylo nahlíženo od prvopočátků, jak na něj v průběhu dějin hleděli skrze různé psychologické přístupy odborníci, a jak se na něj díváme dnes. Budu se zde i zabývat triádou problémových oblastí pro lidi na spektru autismu (komunikace, představivost/hra a sociální interakce) a dalšími projevy PAS.

Poruchy autistického spektra se mohou projevovat velmi různorodými symptomy v obzvláště variabilní míře. Někteří jedinci jsou schopni normálního fungování v sociálním světě s minimální či žádnou potřebou speciální péče, jiní absolutní či alespoň většinové samostatnosti nikdy nedosáhnou. Lidé s PAS tedy v žádném případě nejsou heterogenní skupinou, čemuž napovídá i slovo „spektrum“.

Projevy PAS se dokonce mění s věkem, vynořují se a následně mohou přetrvávat nebo naopak zcela vymizet. Chování jedince se také upravuje skrze sociální prostředí, výchovně-vzdělávací program, velkou roli hraje i osobnost jedince, jeho kognitivní schopnosti a případná přidruženost jiné poruchy (Thorová, 2006).

1.1 Historické přístupy k PAS

Tuto část věnuji přístupům k poruchám autistického spektra v průběhu dějin. Vzhledem k zahrnutí blízkých osob do této práce, bych ráda upozornila na vliv, který psychologické přístupy k autismu na zejména pečující osoby mají.

Osobností, jež si jako první všimla této skupiny lidí byl americký psychiatr Leo Kanner. Právě on přišel s označením autismus. K tomuto pojmenování ho inspirovalo řecké slovo „autos“, jehož českým ekvivalentem je slovo „sám“. Lidé s PAS, které měl možnost sledovat mu totiž připadali osamělí, ponoření do svého vlastního světa, bez zájmu o svůj okolní svět, neschopní lásky a přátelství (Thorová, 2006). Znaky, kterých si všiml na skupině lidí, které zkoumal popsal jako *„deficit schopnosti vytvářet vztahy s lidmi, narušenou řeč, abnormální reakce na běžné podněty z okolí, obsedantní touhu po neměnnosti, současně však prokazují některé dobře zachované schopnosti“* (Hrdlička, 2014, s. 11).

Opačné straně spektra se ve stejné době věnoval i rakouský pediatr Hans Asperger. Ten na základě kazuistik svých pacientů odhalil symptomy jako je porucha sociální

interakce a komunikace, i přes normální až vysokou míru inteligence a dobře vyvinutou řeč, ulpínavé a omezené zájmy a motorická neobratnost (Hrdlička, 2014). Poruchu s těmito příznaky nazýval Asperger autistickou psychopatií. Ten byl později nahrazen pojmem Aspergerův syndrom, který jako první použila britská lékařka Lorna Wingová. Právě ona velmi rozšířila poznatky z psychopatologie poruch autistického spektra. Například přidává symptomy jako: nedostatek empatie, jednostranná interakce, malá schopnost přátelství, opakující se řeč a chudá neverbální komunikace apod. (Thorová, 2006).

Přístupy k poruchám autistického spektra, jejich chápání, přisuzování příčin a obecně pojetí této skupiny poruch se v průběhu minulého půlstoletí velmi proměňovalo. Teorie přicházela za další teorií a sami autoři v průběhu své kariéry mnohdy silně měnili své názory a postoje.

Temným obdobím pro autismus byl nástup a rozšíření psychoanalýzy. Za hlavní viníky PAS označila rodiče, jejichž chlad a nedostatek lásky pro dítě měl být hlavní příčinou. Rodiče autistických dětí byli označováni za chladné, otažitě, nesrdečné. Sám Kanner přišel s nechvalně známým spojením „matky chladničky“ (Thorová, 2006). Dalším autorem vinícím za PAS rodiče je například Bruno Bettelheim. Ve své knize *The Empty Fortress* připouští možnou přítomnost organických příčin, avšak dle jeho názoru chybné rodičovské postoje jsou pro autismus spouštěčem (Thorová, 2006). Jedním z příkladů jeho tvrzení je, že řeč není primárně narušena, ale jedná se o to, že porucha je způsobena psychickými konflikty, které dítě prožívá (Bettelheim, 1967). Tustin (1973) se domnívala, že autismus je nedostatečnou výchovou prodloužením orálního stádia. Z tohoto tvrzení v roce 1994 ustoupila a vyjádřila názor, že jen nutné autismus zkoumat na základě evidence-based konstruktů dětského vývoje, vývojové psychologie a vývojových neurologických věd (Kenny, 2019).

Na přelomu století se do popředí dostává tzv. vývojový neurobiologický model. Ten tvrdí, že z neznámých příčin dochází k poškození mozku po uzavření neurální trubice, načež je vývoj mozku kaskádovitě narušen (Hrdlička, Komárek, 2014).

Úvahy o genetických příčinách autismu staví své základy zejména na výsledcích výzkumů jednovaječných a dvojvaječných dvojčat s PAS. „Z výsledků výzkumů na dvojčatech a sourozencích vědci odhadují, že genetické faktory se podílí na vzniku autismu v 91–93 %.“ (Bailey, 1996 in Thorová, 2006).

1.2 Současné pojetí poruch autistického spektra (MKN-10, DSM-V)

Dnes jsou poruchy autistického spektra označovány jako poruchy vrozené, neurovývojové a pervazivní. Výchovné vedení rodičů již není považováno za viníka či spouštěč autismu. Na autismus je nyní také pohlíženo jako na velmi různorodý a pro každého jedince specifický syndrom.

V MKN-10 nalezneme poruchy autistického spektra pod označením pervazivní vývojové poruchy (F84), které zahrnují dětský autismus (F84.1), atypický autismus (F84.2), Rettův syndrom (F84.3), jinou dětskou dezintegrační poruchu (F84.4), hyperaktivní poruchu sdruženou s mentální retardací a stereotypními pohyby (F84.5), Aspergerův syndrom (F84.6), jiné pervazivní vývojové poruchy (F84.8) a pervazivní vývojovou poruchu nervové soustavy (F84.9). Ovšem i toto pojetí se vyvíjí. V roce 2018 v anglickém jazyce vyšla obnovená verze tohoto manuálu – MKN-11. Jeho překlad do jazyka českého by měl být dokončen v tomto roce (2022). Změny v oblasti terminologie a klasifikace, které byly provedeny, vedou k většímu souladu s DSM-V. Skupina pervazivní vývojové poruchy je nahrazena kategorií neurovývojové, duševní a behaviorální poruchy, kam právě spadá porucha autistického spektra.

Nový přístup v MKN 11 popisuje Thorová (2021) na webových stránkách AutismPort. Americký klasifikační manuál DSM-V sloučil autismus, Aspergerův syndrom, jinou pervazivní vývojovou poruchu a dětskou dezintegrační poruchu do jedné kategorie s zastřešujícím názvem porucha autistického spektra).

Kategorie neurovývojové poruchy nahradila skupinu pervazivních vývojových poruch. Současně se tedy pod neurovývojové poruchy řadí poruchy intelektu, komunikace, autistického spektra, pozornosti s hyperaktivitou, motoriky, tikové poruchy a specifická porucha učení. DSM-V rozlišuje i míru závažnosti. Tato závažnost se posuzuje dle stupně narušení sociální komunikace a omezeného a stereotypního chování a je určována na základě podpory, která je pro jedince na spektru potřebná. Na základě toho byly vytvořeny 3 kategorie:

- stupeň 1 – vyžadující podporu,
- stupeň 2 – vyžadující značnou podporu,
- stupeň 3 – vyžadující velmi značnou podporu.

Dále také DSM-V poruchy autistického spektra specifikuje skrze další přidružené poruchy. A to dle přidruženého výskytu poruchy intelektu (či bez poruchy intelektu), přidruženého výskytu poruchy řeči (či bez poruchy řeči). Následně také PAS spojenou se známým somatickým/genetickým/environmentálním faktorem, spojenou s jinou neurovývojovou, duševní nebo behaviorální poruchou či spojenou s katatoníí (Thorová, 2021)

1.3 Triáda problémových oblastí pro jedince s PAS

„Autismus není něco, co osoba má, není to žádná ulita, ve které je osobnost uvězněna. Autismus je způsob bytí. Autismus je všepronikající. Prostupuje každou zkušeností, celým vnímáním, každým smyslem, každou emocí. Autismus je součástí existence. Osobnost se od autismu oddělit nedá.“ (Sinclair, 1993, in Thorová, 2012, s. 33)

Ačkoliv je porucha autistického spektra všeprostupující, existují tři zásadní oblasti, které jsou jí nejvíce ovlivněny. Mezi ně patří sociální interakce, komunikace a představitivost. Všechny tyto kategorie jsou velmi rozsáhlé a PAS na ně působí rozličnými způsoby, nelze tedy shrnout obecný vliv autismu na tyto oblasti. Platí, že každý jedinec má velmi individuální odchylky v těchto oblastech, při čemž některé z nich jsou narušeny více a některé méně popřípadě vůbec.

1.3.1 Obtíže v sociálním chování a v interakci s okolím

Obtíže v této oblasti jsou značně variabilní v závislosti na hloubce postižení jedince s PAS. Kognitivní styl jedinců s PAS je velmi specifický. Z tohoto důvodu je pro ně těžší porozumět jemnosti a komplexitě sociálních vztahů a situací.

Typický je extrémismus na pólech osamělosti a nepřiměřené sociální aktivity. Na prvním ze zmiňovaných pólů se můžeme setkat s výraznými protesty (pasivními a aktivními) jedince s PAS při každé snaze jeho okolí o sociální kontakt. Ve druhém případě osoba na spektru není schopna cítit normu sociálního kontaktu, a to v rámci neverbální (oční kontakt, dotečky) i verbální (sáhodlouhé vyprávění bez ohledu na zájem či nezájem komunikačního partnera) komunikace. (Thorová, 2006)

Lorna Winigová (1979) odhalila a popsala tři typy sociální interakce (osamělý, pasivní, aktivní – zvláštní), typické pro osoby s poruchou autistického spektra, později (1996) tyto tři

typy doplnila o čtvrtý (formální).

Thorová ve své knize Poruchy autistického spektra (2006) volně přeložila a popsala typy od Winigové následovně:

Typ osamělý (aloof)

Jak z názvu vyplývá, tento typ je velmi samotářský a okolnímu světu příliš pozornosti nevěnuje. Vyznačuje se nezájmem o sociální kontakt ve smyslu přátelství a dlouhodobého společného trávení času ani ve smyslu zběžné verbální i neverbální komunikace na běžné společensky očekávané úrovni.

Typ pasivní (passive)

Na rozdíl od výše uvedeného typu osamělého se typ pasivní vyloženě kontaktu nevyhýbá, ovšem ho také ani neinicuje. Z kontaktu s druhými osobami má však alespoň malou radost či ho pasivně akceptuje. Má určitou omezenou schopnost empatie, v malé míře je schopen poskytovat útěchu, poprosit či podělit se.

Typ aktivní zvláštní (active but odd)

Tento typ stojí na opačném pólu sociálně nestandardního chování než typ osamělý, případně pasivní. Sociální kontakt s okolím vyhledává příliš a v nepřiměřené míře, může být až obtěžující, jelikož narušuje intimní zóny komunikačních partnerů, přespříliš se mohou objevovat i doteky jako například objímání či hlazení. Obtížně chápe společenské konverzace a kontexty.

Typ formální (over-formal, stilted)

Typem formálním často bývají jedinci s vyšším inteligenčním kvocientem. Mívají dobré vyjadřovací schopnosti, avšak projev zní nepřírozeně formálně. Typickým projevem bývá obliba společenských rituálů a dodržování pravidel. Pokud jsou ale pravidla narušena, reagují nepřiměřeným afektem.

Thorová (2006) vzápětí však dodává, že i zde se vyskytuje značná variabilita a málokterý jedinec s PAS zapadá přesně do jedné z těchto kategorií, a tak přidává další typ.

Typ smíšený – zvláštní

Sociální chování těchto jedinců je nesourodé, ovlivňují ho faktory jako prostředí, situace i osoba, se kterou je v kontaktu. V jeho chování se objevují prvky všech typů od Winigové např. odmítání kontaktu (osamělý typ), sociální úsměv (pasivní typ), naučené dotazy (aktivní – zvláštní typ) a pedantické dodržování pravidel (formální typ).

1.3.2 Komplikace v komunikaci

Komplikace během komunikace se mohou projevat na všech úrovních, tedy na úrovni expresivní i receptivní, verbální i neverbální.

Projevy PAS v neverbální komunikaci

V oblasti gestikulace se potíže projevují například tím, že se nevyskytují běžná gesta (např., „ty ty ty“, „pst“ apod.), kývání či vrtění hlavou na vyjádření souhlasu nebo nesouhlasu chybí, případně není tak zřetelné. Mimická stránka neverbální komunikace, úsměv a výraz v obličeji, nás mnohdy neinformuje o skutečných pocitech a emocionálních reakcích jedince s PAS, může zcela neodpovídat po případě úplně chybět. Sociální úsměv také často není přítomen či je jedinec ochoten aplikovat ho pouze na osoby nejbližší. Vzdálenost od partnera při komunikaci bývá neobvyklá, často jedinci PAS stojí příliš blízko a upřeně ho pozorují nebo se naopak ani nedívají směrem na partnera. S čímž souvisí oční kontakt, ve kterém se mohou objevovat zvláštnosti na obou pólech. Oční kontakt nemusí být navazován vůbec, jedinec se mu vyhýbá nebo na opačném pólu nepřiměřenosti je pak příliš upřený, dlouhý a ulpínavý. Další zvláštností však může být pohled skrz, či narušená schopnost koordinace očního kontaktu s ukazováním. Významným komunikačním prostředkem pro některé jedince s poruchou autistického spektra může být fyzická manipulace, pomocí níž dokáží dosáhnout svých cílů a komunikačních záměrů. Projevuje se například postrkování komunikanta či využití jeho ruky jako ukazovátka. Při této fyzické manipulaci nevyužívají jiné neverbální nástroje (Thorová, 2006).

Atwood (2005) uvedl, že jedinci s PAS mají největší potíže s využitím té neverbální komunikace, která úzce souvisí s emočním prožíváním. Zároveň je pro tyto jedince i rozpoznávat a chápat význam neverbální komunikace spjaté s emocemi na receptivní úrovni.

Potíže ve verbální komunikaci u jedinců s PAS

Obtíže se mohou vyskytovat na všech úrovních verbální komunikace (fonetické, prozodické, syntaktické, sémantické a pragmatické) a jsou také velmi variabilní. Fonetická složka může být narušena na úrovni expresivní i receptivní, v nejtěžším případě jedinec vůbec nerozumí ani nemluví. Porozumění i produkování v rámci prozodické složky může být také narušeno. Příkladem těchto obtíží může být robotický hlas, těžkosti při odhadnutí správné míry hlasitosti vlastní mluvy či neschopnost rozpoznat význam věty skrze zabarvení hlasu. V rámci syntaxi se můžeme setkávat s echolalií či holými, velmi jednoduchými větami či využitím infinitivu. Významová stránka jazyka může být také narušena velmi různorodými způsoby. Jedinec nemusí chápat, že existují slova s obecným významem, vyskytuje se logorhea, echolalie, verbální autostimulace, literární přesnost či odmítání synonym. Narušení pragmatiky se projevuje nestandardní spontaneitou, komunikačním egocentrismem, nepochopením významu konverzace ve společnosti, nepřiměřeností v sociální situaci či potížemi s procesem konverzace. Tyto zvláštnosti jsou poměrně časté během vývoje, avšak u jedinců s PAS přetrvávají mnohem déle (Thorová, 2006).

1.3.3 Představivost, zájmy, hra

Poslední z narušených oblastí je představivost, právě toto narušení má negativní vliv na mentální vývoj dítěte, jelikož narušená schopnost nápodoby a symbolického myšlení zapříčiňuje nerozvíjení hry, která je základním kamenem pro učení. Výběr aktivit dítěte se na základě těchto skutečností velmi liší od vrstevníků. Charakteristické aktivity pro jedince s PAS jsou opakující se, stereotypní. Typická poté bývá ulpínavost na jednom tématu a silné myšlenkové zaujetí (Thorová, 2006).

I v tomto případě je míra, frekvence a způsob narušení velmi různorodý. Pouze 20 % dětí s PAS se zabývá symbolickou hrou (Baron-Cohen, 1994).

Nejjednodušší činností, kterou se někteří jedinci s PAS zabývají je manipulování s předměty (roztáčení, houpání, mávání apod.), o něco složitější je stereotypní činnost, která v sobě má vztahové prvky (třídění, řazení apod.), dále ale mohou být i relativně zachované kognitivní schopnosti, což vede k zájmu o písmena, číslce, puzzle. Pro některé jedince je typická pohybová stereotypie. Reakce na přerušení činnosti jsou velmi odlišné v závislosti na jedinci (Thorová, 2006).

1.4 Další projevy PAS

Mimo dříve zmiňovanou triádu problémových oblastí, se mohou dále objevovat percepční poruchy, odlišnosti v motorice, emoční reaktivitě či adaptabilitě. Další problémy mohou být v sexuální chování, se spánkem a jídlem. Percepční odlišnosti se mohou projevovat zvláštním způsobem vnímání, fascinací určitými senzomotorickými vjemy a hyper či hyposenzitivitou. Tyto zvláštnosti se týkají všech smyslů. V oblasti motoriky se mohou vyskytovat stereotypní a bizarní pohyby rukou a prstů, sebezraňující stereotypní chování, motorické tiky, pasivita a pomalé pohyby či naopak hyperaktivita, impulzivita, prudké a rychlé pohyby a jejich časté střídání. V oblasti grafomotoriky a kresby mohou být nápadné například opakující se prvky, smysl pro detail, specifické zájmy, zvláštní náměty, odpor k určitým námětům, kreslení plánů a map, rozpadlý způsob kresby. Nápadná může být méně bohatá emoční reaktivita, a omezená škála emocí, dále pak výbuchy zlosti a úzkost. Frustrační tolerance bývá velmi nízká. Adaptabilita je narušena vždy, avšak ve velmi variabilní míře, v souvislosti s mnoha faktory. Reakce na změny bývají také velmi různé od jemné nelibosti po silný vztek, který se dá těžko uklidnit, ale i tyto reakce mohou být velmi nekonzistentní (Thorová, 2006).

2 Sebepojetí

Oblast sebepojetí je terminologicky velmi nevyjasněná. Koncepty jako například sebepojetí, sebehodnocení, self-efficacy, self atd. se překrývají a různí autoři se k tomuto pojmu staví rozdílným způsobem a česká terminologie také není zcela jednotná. V této kapitole tedy představím několik možných přístupů a teorií k sebepojetí.

2.1 Definice sebepojetí

Nejednotnost v přístupech ohledně sebepojetí se ukazuje i v množství jeho definic, které existují. Van der Werff (1990, s. 33) říká, že „sebepojetí můžeme jednoduše definovat jako pohled či mentální reprezentace sebe“. Věnoval se i procesu utváření sebepojetí a faktory na tento proces, ale i definování vlastního Já, utváření identity. Sebepojetí jako percepce sebe samého, které jsou formovány skrze zkušenost s prostředím definuje Shavelson, Hubner a Stanton (1976).

O sebepojetí můžeme také uvažovat jako o postoji k sobě samému. Pokud to popíšeme skrze tříložkový model postojů, tak by kognitivní složka odpovídala obsahu sebepojetí a jeho organizace, afektivní složka by obsahovala emocionální vztah k sobě samotnému a konativní by vyjadřovala motivační funkci sebepojetí a seberegulaci chování (Blatný, Plháková).

„Sebepojetí považujeme za složitý psychický konstrukt, který zahrnuje celý soubor názorů člověka vztažených k vlastnímu já.“ (Thorová in Orel a kol., 2016, str. 15).

2.2 Teoretické přístupy k sebepojetí jako kořeny dnešního termínu sebepojetí

Nejvýznamnější osobnosti ve zkoumání konceptu sebepojetí jsou William James, který je považován za zakladatele psychologie Já, dále pak Charles Horton Cooley a George Herbert Mead, kteří patří mezi symbolické interakcionisty (Blatný, Plháková).

2.2.1 William James a jeho dimenzionální hierarchický model sebepojetí

Právě William James začal rozlišovat dva aspekty já. Prvním aspektem je Já jako subjekt duševní aktivity nebo také poznávající já, druhé aspekt představuje Já jako objekt či poznávané já. V anglickém jazyce jsou tyto pojmy zakotveny také jako I (I-self) a Me (Me-self). Tyto dva aspekty sebepojetí není však možné reálně oddělit a celá tato koncepce

zůstává na teoretické úrovni, což si sám James uvědomoval. Stále byla ale velmi přínosná, protože dovolovala vymezit oblast, ve které je možné empirické zkoumání (Me-self).

Harteová (1996) se zabývala Jamesovou teorií a přínosy shledla zejména v předpokládané dimenzionalitě a hierarchickém uspořádání sebepojetí. Zároveň jako přínosné označuje předpokládané zdroje sebehodnocení, konzistenci jednotlivých obsahů a možnosti uskutečnění životních rolí.

Me-self tedy „suma všeho, co člověk může nazvat vlastním“ (James in Blatný, Plháková, s. 95), je dále rozděleno na materiální, sociální a duchovní Já. Duchovní Já obsahuje trvalé aspekty osobnosti (osobní charakteristiky, hodnoty, dispozice), sociální Já je založeno na zpětné vazbě od druhých lidí a zahrnuje to, jak nás druzí lidé vidí, existuje pak tolik sociálních Já, kolik lidí o nás má vytvořenou nějakou představu, v neposlední řadě materiální Já je zastřešuje jak naši tělesnou schránku, tak náš materiální majetek. Tato tři Já jsou pak hierarchicky uspořádána na základě jejich závažnosti a osobního významu. Nejníže je postaveno materiální Já, poté sociální Já a na vrcholu je Já duchovní (Blatný, Plháková).

2.2.2 Sebepojetí v kontextu symbolického interakcionismu

Nejvýznamnějšími symboličtí interakcionalisté jsou G.H. Mead a Ch. H. Cooley, kteří hovořili o důležitosti sociálních interakcí v utváření Já. Já popisují jako sociální konstrukci tvořící se v rámci symbolických interakcí, při čemž taková symbolická interakce je zejména ta jazyková.

Onu jazykovou stránku sociálních interakcí zdůrazňoval Mead (1925,1934). Zavedl pojem „zobecněný druhý“, jehož hlavní ideou je, že lidé přejímají postoje k sobě od obecné skupiny významných osob než od konkrétních jednotlivců v konkrétních situacích.

Cooley (1902) vnesl pojem „zrcadlové Já“. Tento termín metaforicky vykládá Cooleyho teorii, že významní druzí jsou pro člověka sociálním zrcadlem, které ukazuje názory druhých lidí o nás, které jsou v průběhu dospívání zvnitřňovány a do představy sebe samotného, což je stálá psychická struktura. Tato představa je tříložková a skládá se z představy o tom, jak se jevíme druhým, následně jak jsme druhými hodnoceni a v neposlední řadě určitým druhem citu k sobě (například hrdostí či zklamáním).

2.2.3 Sebepojetí z dnešního pohledu

Současné pojmání sebepojetí má kořeny v teoriích a konceptech, které jsem popisovala výše. V dnešní době je zejména kladen důraz na multifacetovost, hierarchické uspořádání struktur a na dynamické fungování. (Bandura, 1999)

Multifacetovost vyjadřuje, že sebepojetí je složeno z mnoha dílčích mentálních reprezentací Já. Tyto reprezentace se od sebe mohou lišit v řadě aspektů jako je například jejich důležitost, pozitivita či negativita, i časové umístění (tedy zda-li se jedná o Já současné, minulé či budoucí).

S tím souvisí ono hierarchické uspořádání struktur. Lidé si o sobě vytváří závěry na základě svých postojů a dispozic při sledování své vlastní činnosti pomocí sociálního srovnávání, společenskou interakcí a učením, přičemž tyto poznatky o sobě jsou následně hierarchicky uspořádány dle míry abstrakce od konkrétních prvků po generalizované kategorie (Blatný, Plháková, 2003).

Markus a Wurf (1987) přišli s konceptem aktivovaného sebepojetí (working self-concept), které v sobě obsahuje skutečnost, že odlišné reprezentace Já se aktivují v různých situacích. V dané situaci ono aktivované sebepojetí, a tedy ta jedna konkrétní reprezentace Já představuje já centrální, řídící struktury sebepojetí. Z toho plyne, že sebepojetí je dynamické. Aktuální sociálně kognitivní teorie se odklání od pohledu na sebepojetí jako na statickou dichotomii (Já jako objekt, Já jako subjekt) a spíše se k němu staví jako já dynamickému systému (Bandura, 1999).

2.3 Koncept činného já

Činné Já bylo po dlouhou dobu velmi málo zkoumáno, a to z předpokladů, že činné Já není předmětem psychologie, ale jeho východiskem. Avšak rozvoji vědomí sebe předchází vrozená spontánní kognitivní aktivita, kterou můžeme do jisté míry ztotožnit s Já jako subjektem a popsat je skrze dílčí kognitivní funkce, které se podílí na tomto duševním procesu (Blatný, Plháková, 2003).

2.3.1 Úroveň kognice činného Já

Kihlstrom a Cantor (1984) definují self jako mentální reprezentaci, která se významně neodlišuje od mentálních reprezentací jiných objektů. Což vychází z sociálně-kognitivní psychologií přijímaného tvrzení vyřčeným již například Allportem (1961), že člověk má schopnost na sebe pohlížet jako na jakékoli jiné objekty. Při čemž nejvýznamnější

rozdíl spočívá v kvantitě vedoucí k propracovanější koncepci Já než koncepcích ostatních pojmů.

Výrazně důležitým mentálním procesem pro sebepojetí je paměť. Již James Mill (in Greenwald a Pratkanis, 1984, s. 134) tvrdil, že: „*fenomén Já a fenomén paměti jsou pouze dvěma stranami jednoho faktu. Můžeme, jako psychologové oddělit jeden od druhého a jeden k druhému vztahovat.*“

Blatný a Plháková (2003) zmiňují identifikaci tří základních efektů, které jsou přiřítány paměti i konceptu Já, a to efekt sebeprodukční, sebevztahný a sebezapojující. Sebeprodukční efekt obsahuje fakt, že to, co člověk aktivně vytváří, se mu vybavuje lépe než-li to, co si pasivně osvojil. Sebevztahný efekt pak vyjadřuje, že obsah uložený ve vztahu k Já se vybavuje lépe než obsahy obecně uložené a sebezapojující efekt znamená, že materiál související s ukončeným úkolem se vybavuje hůře než-li materiál související s trvajícím úkolem.

2.3.2 Úroveň motivace činného Já

Existují dvě tendence Já-motivů, první z nich je snaha udržovat konzistentní pohled na své Já, která je zastoupena v motivech konzistence Já, jehož dostatek poskytuje pocit koherence vedoucí k duševní pohodě, a naopak nedostatek vede k vnitřním konfliktům, znalosti sebe a sebepotvrzení, což vede k představě, že svět je předpovědatelný a kontrolovatelný, což snižuje úzkostnost. Tyto motivy jsou výrazem základnějších potřeb jako je potřeba kognitivní konzistence, redukce nejistoty a s tím související potřeba kontroly prostředí Druhý je sklon k vyhledávání pozitivních informací o sobě tedy motiv sebeposílení, který vede k vytváření a udržování pozitivního sebeobrazu, což má své kořeny již v motivaci vyhýbání se bolesti čili neúspěchu a dosahování slasti tedy úspěchu (Blatný, Plháková, 2003).

2.4 Kognitivní, afektivní a konativní aspekt Já

Kognitivní aspekt já se zabývá sumou všech znalostí o vlastní osobě (tedy obsahem) a způsobem, jakým je tento obsah organizován (tedy strukturou). V konceptu Já je ovšem zahrnut i vztah k sobě, který obsahuje emocionální prožitky Já, což se projevuje v dimenzích sebepojetí jako je například sebeúcta, sebehodnocení či sebedůvěra. Konativní aspekt já zase vyjadřuje skutečnost, že sebepojetí se stává hlavním faktorem regulace chování, přičemž jsou velmi důležité osobní standardy (Blatný, Plháková, 2003).

2.4.1 Kognitivní aspekt já – obsah a struktura sebepojetí

Obsah sebepojetí je vytvářen během socializace člověka. Každý jedinec má odlišný obsah sebepojetí, protože zkušenosti se sociálním prostředím jsou pro každého člověka jedinečné. V obecné rovině však můžeme najít společné znaky obsahu. Pokud se podíváme na obsah sebepojetí z hlediska vývojového, příznačným se stává postupné narůstání informací o vlastní osobě skrze různé platformy, může jít o zprostředkované informace o nás od okolí či sledování vlastní aktivity. Vzhledem k narůstající schopnosti abstrakce během životního vývoje člověka se mění i obsah popisu sebe samého. Děti při popisu sebe samých tíhnou k vyjmenování činností, které rády či nerady dělají, adolescenti při sebepopisu využívají demografické prvky, fyzické znaky a sebehodnocení (Markus, 1980). Dospělí se dále ubírají k popisu skrze interpersonální vztahy, vlastnictví a způsobu provádění činnosti, senioři přidávají ještě soudy a hodnocení, stavy (vitalita, zdraví) a kontextové začlenění (Kreitlerová a Kreitler, 1987).

Greenwald a Pratkanis (1984) hovoří o principu význačnosti. Markus (1980) říká, že tento princip obsahuje myšlenku, že jednotlivé obsahy sebepojetí se tvoří okolo význačných aspektů Já, které jedince určitým způsobem odlišují od okolí. Příkladem toho může být výsledek zkoumání Markusové (1980), při kterém zjistila, že zrzavé děti častěji zmiňují svou barvu vlasů při popisu sebe samých. Z toho vyplývá, že utváření obsahu sebepojetí probíhá souběžně s procesem jeho struktury.

Z hlediska struktury sebepojetí jsou nejvýznamnější tři modely. Prvním z nich je koncepce od Markusové (1980), která vymezuje Já jako systém kognitivních schémat. Já tedy chápe jako paměťovou strukturu tvořenou souborem schémat, přičemž každé z nich je zobecněním znalostí o sobě. Tato generalizace je tvořena informacemi o osobních charakteristikách a zkušenostmi. Schémata vznikají opakovanou kategorizací a

posuzováním svého chování sebou a druhými. Druhým pojetím je Já jako prototyp od Kihlstroma a Cantorové (1984). To vychází ze dvou předpokladů a to, že veškeré akty percepce jsou zároveň kategorizací, a že pojem Já je podobný ostatním pojmům utvořených člověkem z okolního světa. Já se v této koncepci skládá z centrálních a okrajových rysů, nové informace jsou pak zařazeny do kategorie Já skrze srovnávání. Rogers (1981) uchopil Já je Já jako hierarchickou kategoriální strukturu. Tvrdí, že relevantní prvky pro popis já jsou hierarchicky uspořádané dle míry abstrakce od velmi specifických prvků (například jsem studentem na vysoké škole, přečetl jsem mnoho knih od Dostojevského, umím plynně anglicky a francouzsky) po obecné kategorie (je intelektuál). Všechny tyto přístupy hovoří o strukturách uložených v paměti, vztahující se k Já v různé důležitosti, které slouží ke zpracování informací o své vlastní osobě.

V rámci kognitivního aspektu já můžeme hovořit o typech reprezentací Já. Tyto reprezentace se mohou diferencovat v různých směrech. Jedním z těchto směrů je jejich centralita či perifernost, při čemž centrální reprezentace Já je celkově nejpropracovanější a má větší vliv na zpracování informací o sobě. Dále o reprezentacích Já můžeme mluvit v oblasti jejich možnosti uskutečnění, tedy jakým člověkem by daný jedinec mohl být. Markusová a Nuriusová (1986) pojmenovávají takové reprezentace jako možná Já. Tyto reprezentace obsahují to, čím se člověk touží stát či čím se naopak stát nechce, všechny se ale týkají specificky daného jedince, nejsou výčtem možností, co by člověk obecně mohl být. Toto dále rozvíjeli další autoři například Higgins (1990) přidává koncept „can-self“, což je Já, kterým by člověk nejen mohl být, ale zároveň by jím uměl být. Mezi těmito možnými já má výraznou pozici ideální Já, které vyjadřuje, jaký by chtěl člověk být, čím by se chtěl stát. Toto ideální já se však může různit v míře jeho dosažitelnosti, proto Rosenberg (1979) mluví o vysněném sebeobrazu a závazném sebeobrazu. Higgins (1987, 1989) dále přidává koncepci požadovaného Já, které reprezentuje požadavky jedince na sebe samého, tedy čím by měl být, co od sebe vyžaduje. Mezi ideálním a aktuálním já se může objevovat diskrepance, která vede k negativním pocitům jako je zklamání či nespokojenost, nesoulad mezi aktuálním já a požadovaným já může zase vést k pocitům úzkosti a ohrožení. Existuje také i nežádoucí já, které je protikladem pro ideální já, které obsahuje to, jakým člověk býti nechce, čeho se obává, že by mohl být, a snaží se tomu vyhnout. (Ogilvie, 1987 in Blatný, Plháková 2003). Reprezentace Já se také pohybují na bipolární škále positivity a negativity. Sullivan (1953) hovoří o tzv. mém špatném já, kdy je člověk schopen přijmout nějaké své

negativní osobnostní charakteristiky v případě, že jsou okrajové a nepoškozují tak celkový pozitivní sebeobraz. Pokud se však tyto charakteristiky stanou centrálními, mohou zahájit změny v sebepojetí. Adekvátnost je další směr, ve kterém se jednotlivé reprezentace Já odlišují. Tato oblast pojednává o přiléhavosti představ o sobě ke skutečným osobním aspektům. Poslední oblastí diferenciací reprezentací Já je časová lokalizace hovořící o Já nyní, v minulosti a v budoucnosti, která „se vztahuje k vědomí kontinuity v čase jako k jednomu z předpokladů Jáské zkušenosti“ (Blatný a Plháková. 2003, s. 111)

Dalšími důležitými kognitivními aspekty jsou jasnost a komplexita Já. Jasnost je mírou přesvědčivosti a jasnosti obsahů sebepojetí, komplexita pak představuje množství obsahů, kterými se člověk definuje a jejich vzájemná propojenost (Blatný, Plháková 2003).

2.4.2 Emoční aspekt Já – sebehodnocení a jeho zdroje, aspekty a dimenzionalita

Jedním z obsahů sebepojetí je vztah k sobě samému, který je vyjádřen hodnocením na škále positivity a negativity, čímž organizuje naše sebepojetí. Dále má afektivní vztah k vlastní osobě funkci obranou, která směřuje k vyhnutí se stresu. Termíny jako sebedůvěra, sebehodnocení, sebeúcta jsou ukotveny právě v emočním aspektu Já (Blatný, Plháková, 2003).

Sebehodnocení je mnohými odborníky (např. Kihlstorm & Cantor, 1984, Markus & Wurf, 1987) považována za mentální reprezentací tohoto vztahu k sobě samému.

Mezi zdroje sebehodnocení patří zejména posílení z okolního prostředí, a to především od významných druhých (Shavelson, Hubner & Stanton, 1976). Základní kameny sebehodnotících kritérií jsou utvářeny blízkou rodinou, pečujícími osobami již v dětství, v průběhu vývoje se zvyšuje vliv vrstevníků až v adolescenci dosáhne stejné vlivnosti, jakou mají pečující osoby jedince (Oosterwgel a Oppenheimer, 1993). Změna nastává v dospělosti, kdy jsou jedinci více ovlivňováni spolupracovníky a osobami z jejich referenčních skupin (Harter, 1996).

Lidé si externí hodnocení začínají internalizovat, a pak se stává stálou komponentou v sebepojetí jedince. Higgins (1991) říká, že mezi 9-11 rokem se děti přestávají identifikovat se vzorem, tedy už ho nadále nepřijímají jako standard pro hodnocení vlastního chování, ale internalizují si ho, a tím se stává jejich osobními vodítky.

Za zdroj sebehodnocení se také považuje pozitivní či negativní afektivita (Klein 1992), která je pojímána jako dispozice k určitému druhu prožívání a ovlivňuje posuzování druhých i své vlastní osoby (Campbell a Fehr, 1990). Právě pozitivita či negativita jsou důležitými aspekty při hodnocení a jsou spojovány s celkovou životní spokojeností a duševním zdravím člověka, příliš vysoké ani příliš nízké sebehodnocení mají negativní důsledky. Důležitějším aspektem sebehodnocení pro výkon a reakce na mezilidskou zpětnou vazbu je jeho stabilita (Blatný a Plháková, 2003).

Co se týče dimenzionality sebepojetí Taffordi a Swann (1995) mluví o dvou kategoriích v rámci sebehodnocení. První z nich nazvali kompetentností, která označuje schopnost dosahovat žádoucích výsledků a obsahuje posouzení vlastní kvalifikace, efektivity či schopností. Druhou terminologicky ukotvili jako sebepřijetí, které označuje hodnocení z pohledu sociální přijatelnosti, žádoucnosti a hodnoty.

2.4.3 Konativní aspekt Já – seberegulace

Sebepojetí se v průběhu života stává hlavním faktorem psychické regulace chování. Výrazné postavení zde zaujímají osobní standardy, které jsou hlavními popudy k určitému druhu konání. Jedním z mechanismů důležitých pro seberegulaci je proces sebemonitorování. Jedinci, kteří mají nižší tendenci k sebemonitorování mají své chování ve větší shodě se svými vlastními postoji.

Významnou koncepcí v této oblasti je kontrolní model seberegulace vytvořený Carverem a Schneierem (1981,1990). Tento model říká, že lidé si své osobní standardy nastavují sami a funguje to na stejném principu jako termostat. Ten neustále měří teplotu v místnosti, když odhalí odchylku teplotu zase upraví pomocí topení či klimatizace. Lidé stejným způsobem kontrolují zda-li své standardy naplňují a pokud tomu tak není, jsou motivováni k redukci odchylky. Každý člověk má způsoby a úroveň kontroly individuální. Jedna z takovýchto individuálních odlišností je míra pozornosti a podstatnosti, kterou daný jedinec přikládá vlastním pocitům a standardům, což nazývají soukromým sebeuvědoměním a jakou míru pozornosti a podstatnosti přikládají smýšlení druhých o jejich osobě, což označují jako veřejné sebeuvědomění. Lidé, kteří mají vysokou míru soukromého sebeuvědomění mají propracovanější sebeuvědomění nežli lidé s nízkým sebeuvědoměním. Jedinci s vysokou mírou veřejného sebeuvědomění jsou citlivější na reakce okolí a jejich stanoviska jsou nestabilnější, mění více své názory, aby vyhověli vnějším normám (Buss,

1980).

Dalším pojetím seberegulace je pojetí sociálně-kognitivní od A. Bandury (1999). Ten popisuje seberegulaci skrze několik dílčích psychologických procesů, jimiž jsou sebezpozorování, sebehodnocení a reakce na vlastní chování. Zaměření pozornosti na vlastní chování je základní premisou pro seberegulaci. Aby byla úspěšná musí být sebezpozorování informované, přesné a pravidelné. Bandura dále určil šest dimenzí, které lidé na svém jednání sledují, a to kvalitu, produktivitu, sociabilitu, morálnost a deviantnost. Obzvláště významným procesem pro seberegulaci je pak sebehodnocení, které je podloženo osobními standardy, které jsou lidé motivováni naplňovat, při čemž své chování upravují tak, aby se ze současného stavu posouvali ke stavu žádoucímu. Tento proces se pak uplatňuje v reakcích na vlastní chování. Reakce dle Bandury mohou být hmotné, což vyjadřuje odměny za aktivity, které by člověk bez nich nedělal, popřípadě se jim snažil vyhnout či hodnotící, které obsahují uspokojení z dodržení oněch standardů. Dále Bandura také mluví o vědomí vlastní účinnosti, tedy o svém vlastním přesvědčení o schopnosti vyrovnávat se s výzvami v průběhu života daného jedince jako o důležitém aspektu v procesu seberegulace. To může být posíleno zážitkem mistrovství, sociální persuazí či prostřednictvím zástupné zkušenosti – tedy pocitem, že když tuto situaci zvládli ostatní, tak to zvládne i on sám. Lidé, kteří mají vysokou míru přesvědčení o vlastní účinnosti mají také vyšší pocit kontroly nad danou situací, což vede k redukci stresu a negativních emočních stavů.

3 Sebepojetí u jedinců s poruchou autistického spektra

V předchozích kapitolách jsem představila samotné poruchy autistického spektra a koncept sebepojetí. V rámci této části tyto dvě oblasti propojím a popíši, jakým způsobem je sebepojetí jedinců s PAS specifické.

Vzhledem k heterogenitě skupiny s PAS jsou prožitky sebeuvědomování velmi individuální záležitostí. Elmore (in Huang, 2017) popsal koncepční rámec pro porozumění charakteristikám sebeuvědomování, který zahrnuje následující specifika v sebepojetí jedinců s PAS: (1) nevědí, co nevědí, a proto je pro ně těžké posoudit, kdy a jakým způsobem by měli vědět více; (2) mají potíže s rozeznáním rozdílů mezi jejich vlastními preferencemi a preferencemi ostatních a emocemi v sociální oblasti; (3) mají potíže vztahovat své vlastní chování na sociální kontexty/situace; mají potíže s porozuměním sobě a ostatním. Zároveň ve své práci Elmore (2016) shrnul, že rozdíly se objevují zejména v psychologické (ale ne fyzické) doméně self.

Obtíže související se změnami jsou pro jedince s PAS typické, změny jsou pro ně zdrojem stresu, který je spojen se sociální regulací a/nebo izolací (Attwood, 1998). Tyto emoční potíže mají následovně negativní vliv na jejich sebeobraz (Peterson et al., 1984). Problémy v sociální oblasti jsou ovlivněny i ve sdílené pozornosti, komunikaci a teorii mysli. Neschopnost tyto koncepty správně využívat vede k nedorozuměním, nenaplnujícím odpovědím vedoucím ke zmiňované sociální izolaci a také na základě odpovědí z okolí k negativnímu sebevnímání. Sociální izolace také může souviset s potížemi s konceptualizací či verbalizací chápání přátelství, jedinci s PAS se také odlišují frekvencí setkávání a typy aktivit, které si užívají oproti běžné populaci. Vztahy jsou důležité pro lidský vývoj, morální, sociální a emocionální růst, narušení způsobené poruchou autistického spektra tedy má zásadní vliv, a to v oblastech sebevnímání, sebeobrazu i wellbeingu (Huang, 2017).

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že sebepojetí jedinců s PAS je silně ovlivňováno sociálními kontexty, vztahy a situacemi, které jsou pro jedince mnohdy nesrozumitelné či problematické a na základě toho může být sebepojetí určitým způsobem narušeno. Sociálnímu sebepojetí u dívek s Aspergerovým syndromem, které v kontextu mé práce vnímám jako podskupinu jedinců s PAS, se ve své bakalářské práci věnovala Kateřina Slavíčková (2021). Ta zde došla k závěrům, že výraznou překážkou pro navazování vztahů pro dívky s AS je jejich pasivita v návaznosti na to přichází s dalším zjištěním, a to že od

svého okolí očekávají dobré komunikační dovednosti, ačkoli ony v této oblasti mají určité nedostatky. Dále od přátel neočekávají emoční blízkost, ale spíš chtějí, aby znali faktické údaje z jejich života, také touží po společném zájmu, i když jejich zájmy bývají velmi specifické.

4 Možnosti měření sebepojetí

Sebepojetí bylo ústředním motivem mnoha výzkumů, na základě této skutečnosti vznikla řada výzkumných metod, zabývajících se právě touto oblastí, některé z nich zde představím.

Mezi tradiční metody výzkumu sebepojetí patří třídící techniky, sebesuzovací škály, volná výpověď, strukturované dotazníky a sledování reakčního času na podnětová slova (Kihlstorm a Cantor, 1984). U sebesuzovacích škál a strukturovaných dotazníků existuje značná nevýhoda, spočívající ve výběru metody výzkumníkem. Obsahy vybraných metod nemusí nutně odpovídat obsahu sebepojetí jedince, tudíž řadu i významných aspektů sebepojetí jedince opomíjí a na druhou stranu některé i zcela nedůležité aspekty včlenit a připisovat větší hodnotu (Blatný, Plháková, 2003).

Dotazníky zabývající se sebepojetím v sobě zahrnují určité výzkumníky vybrané subškály, které jsou následně sledovány, jako zde uvádím PSQ, SCQ či Robson Self-Concept Questionnaire. The Personal Self-Concept Questionnaire (PSQ) byl vytvořen Goňi, Madariaga, Axpe & Goňi (2011) jako odpověď na přehršel nástrojů měřící sebepojetí. Jejich cílem bylo vytvořit kratší měřící nástroj. Obsahuje tedy 22 položek, které jsou rozděleny do 4 subkategorií a to: (1) sebenaplnění; (2) autonomie; (3) upřímnost; (4) emoční sebepojetí. Saraswat (1984) vyvinula The Self-Concept Questionnaire (SCQ), který obsahuje 48 položek měřící 6 různých aspektů: (1) fyzické; (2) sociální; (3) temperamentové; (4) vzdělávací; (5) morální; (6) intelektuální. Za použití Likertovy škály jedinec posuzuje konkrétní výroky. Vyšší skóre indikuje vyšší smysl pro sebepojetí. Na stejném principu funguje například i Robson Self-Concept Questionnaire se 30 výroky.

Mnoho nástrojů se také věnuje jednotlivým součástem, které zastřešuje pojem sebepojetí. Příkladem toho může být The Harill Self-Esteem Inventory zabývající se sebevědomím či Twenty statement test, který byl vyvinut specificky pro měření sebeobrazu

(Kuhn, McPartland, 1954).

Ve své bakalářské práci však pracuji s Self-Concept Scale jehož autorkou je Mukta Rani Rastogi (1979), který se skládá z 10 dimenzí – zdraví a sexuální přiměřenost, schopnosti, sebezřetivost, způsobilost, současnost/minulost/budoucnost, víra a přesvědčení, pocity hanby a viny, sociabilita, emoční zralost, které jsou rozloženy do 51 položek (Mehmoodun, N., Hameed, S., Zehra S., & Nishat, A., 2012).

Empirická část

Poruchy autistického spektra se vyznačují narušením sociálního chování a obtížemi v sociálních interakcích, určité teorie sebepojetí právě sociální aspekt vyzdvihují a považují ho za jeden ze základních kamenů při formování našeho já (příkladem toho může být koncept zrcadlového já od Cooleyho již z roku 1902), jak jsem již nastínila v teoretické části této práce. Na základě těchto dvou premis lze uvažovat o jisté specifičnosti sebepojetí jedinců s PAS. Tento předpoklad se promítá i v jiných výzkumech, které jsem uvedla výše (Attwood 1998, Elmore 2016, Huang 2017). Do svého výzkumu jsem navíc zahrнула i blízké osoby jedinců s PAS, což mi umožnilo získat srovnání a náhled na dané jedince z nového úhlu pohledu, čímž se prohloubily mé poznatky o daných jedincích. Využila jsem dotazníku Self-concept Scale, který sloužil jako pomůcka při tvorbě polostrukturovaného rozhovoru, odpovědi jednotlivých respondentů lze nalézt v přílohách této práce.

5 Výzkumné otázky a cíle

Cílem mého bádání bylo za prvé zjistit, jakým způsobem se jedinci s diagnózou PAS pojmají, v čem tkví jejich já, k čemu se při popisu sebe vztahují, co vnímají jako podstatu svého bytí. Dále mě zajímalo, do jaké míry a ve kterých oblastech se jejich výpovědi shodují s výpověďmi jejich blízkých osob a případně zjistit, kde se objevují největší rozdíly. Abych k těmto cílům mohla dojít, položila jsem si následné výzkumné otázky:

1. Jak se k sobě vztahují jedinci v našem vzorku?
2. Jaká jsou specifika jejich sebepojetí?
3. Do jaké míry odpovídá náhled jejich blízkých osob jejich sebepojetí?

4. V jakých oblastech se objevují nejvýraznější rozdíly mezi sebepojetím jedince s PAS a náhledem jeho blízké osoby?

6 Použité metody

Před samotným rozhovorem jsme použila dotazník Self-concept scale od Rastogi z roku 1979, který je možné nalézt v přílohách této práce. V mém výzkumu sloužil jako podklad pro následující rozhovory. Za výhodné považuji, že v sobě obsahuje široké množství subškál (zdraví a sexuální přiměřenost, schopnosti, sebepřijetí, způsobilost, současnost/minulost/budoucnost, víra a přesvědčení, pocity hanby a viny, sociabilita, emoční zralost), o kterých se mohli dále více rozmluvit. Nevýhodou tohoto dotazníku je pětibodová Likertova škála, která svým lichým počtem umožňuje zaškrtnout střední hodnoty, což má nižší výpovědní hodnotu, k čemuž se někteří respondenti uchýlovali. Avšak během rozhovoru tyto odpovědi více okomentovali a upřesnili. Další nevýhodou je, že není standardizován pro českou populaci. V dotaznících jsem sledovala rozdíly mezi výpověďmi jedince s PAS a jeho blízké osoby, které jsem si označila a následně je více rozebrala v rozhovorech, abych se dostala k podstatě této odlišnosti, také jsem sledovala určité nápadnosti, například odpověď „zcela nesouhlasím“ u otázek, které se týkaly úspěšnosti či spokojenosti ve svém životě, vzhledem k lidské nutnosti z důvodu wellbeingu mít k sobě kladný vztah.

Dále jsem využila polostrukturovaný rozhovor, při němž jsem veškerým respondentům položila stejné otázky (představení, kladné vlastnosti/silné stránky, záporné vlastnosti/slabé stránky, celková spokojenost) a dále jsem se doptávala na základě dotazníku, zejména v případech, ve kterých se výpověď blízké osoby rozcházela s výpovědí jedince s PAS. Tyto rozhovory jsem přepsala a poté je podrobila interpretativní fenomenologické analýze, při které jsem se řídila postupem, který popisuje Kostníková a Čermák (2013) a obsahuje následující kroky: (1) čtení a opakované čtení; (2) počáteční poznámky a komentáře; (3) rozvíjení vznikajících témat; (4) hledání souvislostí napříč

tématy; (5) analýza dalšího případu; (6) analýza napříč případy. Během čtení a tvoření poznámek jsem používala metodu tužka-papír, z důvodu většího propojení s příběhy daných jedinců, dále jsem si zvlášť vytvořila tabulku, do které jsem zapisovala významná témata pro jednotlivé účastníky mého výzkumu pro lepší přehlednost a snazší hledání spojitostí.

7 Výzkumný vzorek

Prvním krokem mého výzkumu bylo oslovení možných respondentů, které jsem provedla skrze organizaci NAUTIS, která se věnuje právě lidem s poruchou autistického spektra, dále mi vypomohly sociální sítě, skrze které jsem mohla rozšířit povědomí o své práci mezi široké spektrum lidí, případně oslovit konkrétní osoby s PAS. Důležitou podmínkou bylo, že na účasti výzkumu se musí podílet nejen jedinec s diagnózou PAS ale i jeho blízká osoba. Tou mohl být libovolný člověk, kterého si daný jedinec zvolil. Důvodem toho bylo, aby daným respondentům byla daná osoba skutečně velmi blízká, a aby se cítil komfortně v tom ohledu, že bude hovořit o jeho poměrně osobních záležitostech.

Další podmínkou pro účast na mém výzkumu byl věk jedinců s PAS. Mými respondenty byli jedinci ve věku 20-35 let, což Thorová (2015) vymezuje jako mladší dospělost. Tuto věkovou kategorii jsem vybrala z důvodu větší stability vnímání sebe i okolního světa, ale zároveň pro širší možnosti rozvoje a otevřenější budoucnost. Dále také bylo nutné, aby jedinci byli vysokofunkční a komunikativní, opak by zabraňoval samotnému sběru dat.

Po přiblížení mého výzkumu osloveným lidem jsem zaslala informované souhlasy. Po jejich vyplnění jsem zaslala dotazníkovou část jedinci s PAS i jeho blízké osobě. Následně jsme se domluvili na termínu rozhovorů. Ty probíhaly jak osobní, tak online formou, v tomhle ohledu jsem byla flexibilní a záleželo na preferencích respondentů. V souladu s etickými zásadami výzkumu jsem před samotným začátkem vždy upozornila dobrovolnost účasti a na možnost odstoupení z výzkumu. Vzhledem k anonymizaci dat byla zvolena náhodná křestní jména.

7.1 Respondent 1 – Vincent (atypický autismus)

Vincent je 20letý muž, který v současné době studuje na vysoké škole programování, kterému se věnuje od svých 10 let, a kterému by se chtěl věnovat i ve svém budoucím zaměstnání. Právě programování a matematika patří mezi jeho největší zájmy. Většinu svého volného času věnuje samostudiu, dále příležitostně provozuje různé sportovní aktivity například jízdu na kole, lyžování či chůze na výlety. V minulosti se také věnoval hře na hudební nástroje (kytara, klavír), v současné době již ne. Jeho rodiče spolu nežijí, bydlí s matkou a 2 mladšími sourozenci, přičemž jeho bratrovi byla porucha autistického spektra také diagnostikována, s otcem nadále udržuje kontakt. Matka hovořila o jisté tendenci Vincenta nahradit roli otce jako „hlavy rodiny“, která se však v průběhu času snižuje.

7.1.1 Průběh testování (1)

Před uskutečněním rozhovoru Vincent (jedinec s PAS) i jeho matka (blízká osoba) vyplnili dotazník týkající se sebepojetí Vincenta, který následně sloužil jako podklad pro rozhovor. Předem jsme si domluvili nejpozdější termín odeslání odpovědí, avšak tento termín Vincent nedodržel, což se během rozhovoru ukázalo jako významné téma v jeho životě. Rozhovor se uskutečnil osobně, ve stejný den jsem hovořila s Vincentem i s jeho matkou. Vzhledem k tomu, že po mém příchodu Vincent ještě spal, tak jsem rozhovory zahájila matkou.

7.1.2 Průběh rozhovoru (1)

Ačkoli byl Vincent čerstvě probuzen, byl poměrně vstřícný a otevřený se mnou spolupracovat. Na úvod jsem mu nabídla tykání, aby se cítil přirozeněji. Vysvětlila jsem mu, jak naše setkání bude probíhat, při čemž ho poněkud znervóznilo, že rozhovor bude nahráván, v moment, kdy jsem zařízení na nahrávání schovala, aby na něj neviděl, byl spokojený. Téma pro náš rozhovor jsem měla vytyčená na základě předem vyplněného dotazníku, avšak Vincent vyslovil touhu ještě před rozhovorem se k dotazníku vrátit a upřesnit některé své odpovědi, což jsem mu ke konci rozhovoru také umožnila.

Nejdříve jsem Vincenta požádala o krátké představení, na což dokázal odpovědět zprvu pouze svým jménem a bylo komplikované pro něj vymyslet pár shrnujících vět. Stejně náročné pro něj bylo zmínit i nějaké své pozitivní vlastnosti, a to do té míry, že jsme se museli přesunout spíše k dovednostem, k tomu, co umí a ne jaký je. V průběhu rozhovoru se však uvolnil a byl velmi otevřený i v poměrně intimních tématech jako je například sexuální život, i když se místy vyskytla témata, která nebyla jednoduchá, musel dlouze přemýšlet, aby se vyjádřil dostatečně správně. Zároveň některé zdánlivě jednoznačné a běžné pojmy, např. „sociální život“ si potřeboval definovat, aby byl schopen o nich dále mluvit, protože přesně nerozuměl, co přesně daný pojem může obsahovat. Toto vymezování pojmů bylo jedním z motivů vrátit se k dotazníku, dále pak také chtěl některé své odpovědi okomentovat, protože „pouhé ohodnocení číslem“ mu nepřišlo dostatečně komplexní a vypovídající o jeho skutečné aktuální situaci.

7.1.3 Analýza rozhovoru respondenta – jedinec s PAS (1)

Z rozhovoru s Vincentem vyplývá určitá nekonzistentnost ve vnímání, hodnocení i pojmání sebe samotného. Uvědomuje si, že existují oblasti, ve kterých zcela vyniká (programování, matematika), na druhé straně vnímá oblasti, ve kterých oproti ostatním zaostává (sociální citění, sociabilita). Tato inkongruence a komparace s ostatními mu často zabraňuje vytvořit si jednotný sebeobraz či si přiřadit určitý atribut, protože na věci pohlíží v celé jejich komplexnosti. Příkladem toho může být následující prohlášení během hovoru o inteligenci: *„Já to nevidím úplně takhle, tak něco mi jde líp něco hůř. Nerad říkám, že jsem lepší než ostatní, protože v mnoha věcech zase nejsem.“*. Srovnávání s ostatními je pro něj také velmi příznačné, zdá se, že je frustrován tím, že většinová populace určité činnosti zvládá bez problému, zatímco pro něj je daný úkol velmi obtížný. Protože jsou to akty běžné (např. psaní emailů), opakuje je často a tím se stávají snazší, avšak tento pokrok vnímá jako velmi pomalý a často si ho ani neuvědomuje. Tyto oblasti si čistě vysvětluje jako pro něj dlouhodobě problematické a změny, které v nich probíhají, přehlíží a často si neuvědomuje vlastní přičinění na určitém zlepšení: *„No některé věci se zlepšují. Hm. Takhle jsem nad tím nikdy nepřemýšlel. Jsem si vždycky myslel, že jsem s nimi prostě nespokojený, ale oni se zlepšují.. na druhou stranu.. moc pomalu“*. Dalo by se říci, že Vincent na sebe klade vysoké nároky, které vyplývají jednak z porovnávání se s většinovou společností a dále také ze znalosti excelentních výkonů v jiných určitých oblastech, které zabraňují sledovat drobná zlepšení v oblastech, kde zaostává. Vysoká očekávání se projevují i v jeho přístupu ke

spánku, který není schopen si dopřát do okamžiku, kdy předchozí den zhodnotí jako užitečný.

Omezení pro něj druzí lidé tvoří i na opačném pólu – tedy u pozitivních aspektů jeho já. Je těžký některý z nich vyslovit, což vysvětluje tím, že by se příliš chlubil před ostatními, ačkoli on sám o něm ví. Časté odkazy na druhé lidi se objevovaly i v rámci hodnocení vlastní spokojenosti a úspěšnosti, zde se to však jeví jako způsob, který mu umožňuje prožívat si pocity úspěchu, jeho vlastní náhled na aktuální situaci je dále totiž zastíněn obavami a nejistotou z budoucnosti. Vincentovo silné prožívání svých slabých stránek tlačí momentální úspěch do pozadí a predikuje náročnost či neúspěch budoucnosti, což se odráží v následující výpovědi: „...*kdybych vystudoval tu školu, tak je to úspěch, že studenti jsou potom žádání. Měl bych širší možnosti, co se týče zaměstnání, že jsou dostupný lepší místa, ale stejně by to záviselo na tom, jestli jako.. i kdyby to.. to pořád negarantuje, že se udržím v zaměstnání, protože se mohou objevit nějaké problémy...*“. Avšak velmi pozitivně na sebe dokáže pohlížet, a to i v průběhu času skrze své velmi výrazné dovednosti v oblasti programování, které jsou mu jistotou zaručující úspěch. Jako výrazně pozitivní aspekt sebe samotného považuje touhu a schopnost objevování a učení se nového samostudiem, na což je i velmi hrdý. Pokud mluvíme orientaci na minulost/přítomnost/budoucnost, z rozhovoru vyplývá minimální orientace na minulost, v současnosti se zaměřuje na určitou náročnost situace, ale i zde se objevuje určitá rozpolcenost, některé oblasti ve studiu jsou pro něj velmi jednoduché a ví, že je v mnoha ohledech napřed, i v tomto případě má neustálou potřebu se samostatně rozvíjet dál a nečekat na chvíli, kdy ho začne posouvat až studium na vysoké škole. Ačkoli si uvědomuje nejistotu a možnou problematičnost budoucnosti, má od ní pozitivní očekávání, které vyplývá z jeho okomentování vlastní úspěšnosti „*Kdybych měl říct, že jsem úspěšný, tak bych to musel opřít pouze o to studium a o budoucí nějaký zaměstnání*“.

Jednou ze subškál v použitém dotazníku je sociabilita, přičemž právě v této oblasti, která je často pro jedince s PAS problémová, zažívá Vincent nejvíce obtíží. Sociálním situacím a vztahům často nerozumí, ale pomáhají mu předem známé scénáře, není také schopen udržovat vztahy, pokud nejsou podmíněné předem určenou pravidelnou fyzickou blízkostí. Z rozhovoru vyplynula touha po velmi důvěrném vztahu a porozumění jiným člověkem, který by byl natolik specifický, aby dokázal pochopit jeho vnitřní svět. „*Občas se stane, že.. mám třeba.. nějaký specifický problém nebo něco.. a něco třeba kdybych hodně*

ocenil, že by mi někdo poradil, ale musel by to být nějaký hodně specifický člověk, kterému bych musel důvěřovat, který by mě pochopil, rozuměl by mi, to už vylučuje velkou spoustu lidí.“ Tím, že takovou osobu ve svém životě nemá, zažívá pocity samoty a nepochopení, nečlenství v malé neformální skupině mu však na spokojenosti neubírá.

Dotazník v sobě zahrnoval i oblast sexuální, ve které se zdá být Vincentovo sebepojetí ještě nevyvinuté. Sex a případné romantické vztahy jsou pro něj velmi neaktuální téma. Sexualita je pro něj zatím otázkou, na kterou nezná odpověď, tápe a necítí potřebu se tomu ale výrazněji věnovat. S romantickými vztahy do budoucna počítá, ale momentálně je to také téma nepřitažlivé a nedůležité.

Celkově je Vincentovo sebepojetí silně podmíněno jeho představou o normalitě, druhými lidmi, se kterými se srovnává, znalostí vlastních omezení a náročností mnoha životních situací. Za výrazně pozitivní aspekty a tedy jistotou, bezpečným prostorem a způsobem zachování pozitivního náhledu na sebe považuje úspěšné studium a vidinu dobrého zaměstnání v budoucnu.

7.1.4 Průběh rozhovoru – blízká osoba (1) – matka

Na uvolnění atmosféry jsme si s matkou Vincenta daly kávu, při jejíž přípravě jsem jí vysvětlovala, jak budou rozhovory probíhat, že se budou nahrávat, s čímž neměla vůbec žádný problém. Byla velmi otevřená, celkově konverzace rychle plynula a také se nebála dotknout se intimnějších témat. Téma ji velmi zajímalo a v závěru projevila touhu si tuto bakalářskou práci přečíst, aby mohla své zkušenosti porovnávat se zkušenostmi jiných a nabýt také nových teoretických znalostí v této oblasti.

7.1.5 Analýza rozhovoru respondenta – blízká osoba (1)

Na úvod neměla Vincentova matka nejmenší problém vyjmenovat pozitivní aspekty Vincenta, zmiňovala zejména inteligenci, technické nadání, ochotu pomoci či snahu o seberozvoj. V průběhu rozhovoru se ukázalo, že ačkoli vnímá jeho technické nadání a inteligenci, postrádá v jeho životě rovnováhu. Má za to, že život, který v současnosti vede, pro něj nemůže být uspokojivý. Poukazuje na excelentní výkony v matematice, ale zároveň uvádí horší výkony v jiných oblastech, jak v oblasti vzdělávání, tak i, a to zejména, co se týče sociálních vztahů, situací. Projevuje se potřeba srovnávat jeho sociální život se svým vlastním v dobách, kdy také studovala na VŠ, ale i nyní. Má pocit, že Vincent se musí cítit osaměle, a že potřebuje lidi, že s aktuální situací nemůže být spokojen. Do sociálních

kontaktů ho sama někdy navádí, což vnímá jako pomoc, protože považuje Vincenta za poněkud sociálně nezdatného: „*Vím minimálně o 2 děvčatech, která by s ním minimálně chtěla kamarádit a on se chová jako balvan*“.

Na druhou stranu velmi oceňuje a zdůrazňuje velkou snahu se neustále v běžných úkonech, které mu činí potíže, zlepšovat. Mluví o situacích, které jsou pro něj obtížné, ale sám navrhone, že je samostatně vyřídí s jemnou podporou, která je dána přítomností matky, a tímto způsobem se dokáže neustále rozvíjet a svým chováním a jednáním se přibližovat většinové společnosti. Tyto tendence k seberozvoji jsou dle jejího názoru patrné i ve škole, protože cítí frustraci z toho, že mu nenabízí více, neumožňuje mu objevovat nové.

Co se týče romantických vztahů a sexuality, nemá tento náhled. Ví, že se sexuální život žádný nemá, avšak netuší, zdali by vůbec chtěl či touží po partnerce, tohle téma spolu již dlouho neprobírali a ani si netroufá nic odhadovat. I když z praktického hlediska, vzhledem k nočním polucím, spolu o určité výseči ze sexuální oblasti mluví. Byla však uklidněna doktorkou, že chlapci jako je Vincent v této oblasti dozrávají až okolo 30 let, nadále si však synovu rezervovanost vysvětluje nízkým sebevědomím.

Mimo sociální vztahy za Vincentovu nejvýraznější slabou stránku považuje neschopnost organizace času a nastavení režimu, který se v jejích očích výrazně pojí s problémy se spánkem. Tyto faktory dle jejího názoru do jeho života přináší mnoho komplikací. Z tohoto ohledu se obává i budoucnosti, protože představa Vincenta v zaměstnání je téměř nemyslitelná. Ovšem existuje případ, který je pro ni představitelný, a to v případě, že by jeho budoucí zaměstnavatel měl specifický přístup, který by Vincenta táhl. Obecně během rozhovoru vyplouvalo na povrch, že dle jejího názoru Vincent potřebuje lidi, kteří ho budou podporovat minimálně svou přítomností a ideálně ještě více svou aktivitou, příkladem toho může být hra na kytaru: „*Ale je třeba zajímavý, že na něj fungují „vleky*“. *Já jsem ho nutila chodit v dětství na kytaru a on ji chtěl několikrát opustit, ale měl takovou učitelku, která o něj hodně pečovala. Jí bylo líto, že neměl absolventský koncert kvůli covidu a tak ještě rok po tom ho učila online, i když už tam nechodil, a pak šel na ten koncert, i když to vlastně vůbec nechtěl už dělat, ale jak byl v tom vleku, tak to dělal, ... , nedokázal ji odmítnout.*“

Co se týče orientace na budoucnost/minulost/přítomnost matka má pocit, že do minulosti ani budoucnosti Vincent nehledí, naopak před budoucností se ukrývá. V tomto

ohledu pouze ví, že by chtěl být programátorem, což jí nepřijde jako uspokojivá a komplexní představa budoucnosti, má pocit, že její syn nemá žádný plán.

Dalo by se říci, že matka kouká na svého syna ze dvou různých pohledů. První z nich je velmi pozitivní, Vincent zde představuje velmi inteligentního, nadaného a ochotného jedince se silnou tendencí k práci na sobě samém a k neustálému zlepšování. Druhý pohled je negativnější, ve kterém zdůrazňuje jeho obtíže v sociálních vztazích, organizaci času, určité neschopnosti udržet si „normální“ režim a vést život společenský i pracovní jako většinová populace.

7.1.6 Komparace výsledků jedince s PAS (1) a jeho blízké osoby (1)

Prostřednictvím uvedených rozhovorů a vyplněných dotazníků jsem mohla zkoumat fenomén sebepojetí daného jedince ze dvou různých perspektiv, a to z perspektivy samotného jedince s PAS a z pohledu jeho blízké osoby, v tomto případě matky. Na některé aspekty Vincentova bytí pohlíží velmi podobně, některé se však rozcházejí. V některých případech (pozitivní vlastnosti) se jejich pohledy shodují, avšak pro matku je mnohem snazší a přirozenější je pojmenovávat a rozvíjet.

Technické nadání, inteligence (pokud nemluvíme o inteligenci interpersonální) a touha po objevování nového jsou atributy, na něž oba pohlíží stejně, což by se dalo vysvětlit jejich výrazností v rámci Vincentovy osobnosti a onou specifičností a důležitostí právě těchto faktorů v kontextu jeho života.

Velké rozdíly se naopak objevují ve vnímání společenského života a přístupu k mezilidským vztahům. Zatímco Vincent je v momentální situaci poměrně spokojen, případně by toužil po jednom hlubokém vztahu, jeho matka vnímá obrovské strádání a osamělost. Tento nesoulad si vykládám na základě poznámek v průběhu celého rozhovoru skrze přání, obavy a přístupu k životu matky. Dalo by se říci, že je pro ni těžko pochopitelný koncept nižší potřeby afiliace. Podobně je tomu tak v oblasti sexuální a romantické, zatímco Vincent se necítí být dostatečně zralý a toto téma pro něj není aktuální a matka byla informována o možném pomalejším zrání v této oblasti, snaží se aktuální situaci interpretovat jinými faktory (nízké sebevědomí, neschopnost udržet i kamarádský vztah, celková pasivita apod.).

Oblast, ve které se jejich pohledy místy střetávají a místy rozcházejí, je vidina Vincentova budoucího já. Ví, že cílem je stát se programátorem, zatímco matka na tento

proces pohlíží mnohem pragmatičtěji, skeptičtěji a vychází z aktuálních podmínek, Vincent si náročnost aktuální situace uvědomuje také, více se však upíná k představě spokojenější a bezpečné budoucnosti.

Mohli bychom také říci, že oba dva pohledy na Vincenta jsou ovlivněné komparací s většinovou společností, což zapříčiňuje Vincentovu nekonzistenci v pojetí sebe samotného a neschopnost připsat si pozitivní přívlastek a v matce vyvolává obavy a touhu svého syna chránit například tím, že v některých situacích právě ona zprostředkovává kontakt mimo školu s jeho přáteli.

7.2 Respondent 2 – Nina (Aspergerův syndrom)

Nina je 34letá žena, v současné době je v invalidním důchodu kvůli prodělané nemoci, nezaměstnaná, částečně zbavená práv, a to v oblasti financí, o což si sama zažádala. Bydlí sama se svým psem na městském bytě v Praze, podporou pro ni jsou zejména osobní asistenti. Má velmi ráda zvířata, mezi její nejoblíbenější aktivity patří čtení dobrodružné, fantasy literatury či beletrie pro děti. Z rodiny si nejvíce rozumí se svou sestrou, ale ani s tou se nestýká příliš často, zůstávají však v kontaktu online. S rodiči nemá moc blízké vztahy.

7.2.1 Průběh testování (2)

Nina i její blízká osoba s časovým předstihem také vyplnily dotazník týkající se sebepojetí, který sloužil jako podklad pro rozhovor. Blízkou osobou byla v tomto případě Ninina osobní asistentka, o čemž jsem v prvních chvílích pochybovala, protože se mi zdálo, že bude chybět aspekt minulosti, avšak v průběhu rozhovoru vyplynulo, že Nina skutečně žádnou bližší osobu v současnosti nemá. Rozhovor se na základě preferencí respondentek uskutečnil osobně.

7.2.2 Průběh rozhovoru (2) – jedinec s PAS

V prvních chvílích jsme si s Ninou nabídly tykání, aby pro ni byla situace příjemnější a konverzace o osobních záležitostech působila přirozeněji. Vysvětlila jsem jí, jak rozhovor bude probíhat, čeho se bude týkat, že pokud nebude chtít, tak nemusí odpovídat a přesuneme se k jinému tématu, také jsem ji znovu informovalo o tom, že rozhovor bude nahráván. Nina byla velmi vstřícná, přátelská a otevřená. Nestyděla se mluvit o žádném tématu, ačkoli některá byla velmi osobní či nepříjemná, ovšem téměř u žádného tématu neměla tendenci ho více rozvíjet a mnohdy velmi prostě pouze odpověděla, z rozhovoru s asistentkou pak

vyplývalo, že takto její konverzace probíhají i v běžném životě, ačkoli je velmi otevřená, téměř žádné téma nepřinese sama.

7.2.3 Analýza rozhovoru (2) – jedinec s PAS

Nina o sobě byla schopna mluvit neutrálně či negativně, když ale došlo na kladné vlastnosti či dovednosti bylo pro ni těžké nějakou jmenovat a uhýbala odpověďmi, které s otázkou moc nesouvisely, například jmenovala své zájmy. Zde je Ninina odpověď na otázku „Jaké jsou tvé nejvýraznější vlastnosti?“. *„Nejvýraznější asi že miluju zvířata, noo.. Pak knížky, možná pro někoho to bude zvláštní, ale i hřbitovy mám ráda.“*. Aby byla schopná o sobě říct něco kladného, musela se vymezit vůči většinové společnosti, zmínila svůj vlastní handicap, který je překážkou, se kterou musí bojovat, a i přesto se jí daří lépe než „normálním zdravým lidem“, čímž utvrzovala svou hodnotu a výjimečnost jako člověka. Z jejích výpovědí vyplývá, že běžná populace, která nezažila její situaci postrádá určitou hloubku, příkladem toho může být odpověď na otázku, zda se cítí úspěšná: *„Tak myslím si, že jo. Oproti těm zdravejm, kteří řeší takový jako kraviny, že nemají peníze na zaplacení nájmu, řeší kam pojedou na dovolenou, tak to já vlastně neřeším, tohle jsou pro mě takové povrchní záležitosti...“*. Svou diagnózu tak přijala za součást své identity a používá ji jako prvek, který ji odlišuje, v některých oblastech zvyhodňuje (žije uspokojivý život ačkoli nepatří mezi „zdravé“ či naopak znevýhodňuje (je to zábranou při navazování kontaktu). Je velmi schopná reflektovat své slabé stránky, v minulosti měla potíže s udržováním vlastních financí, což dospělo až do toho bodu, že se nakonec sama rozhodla nechat si v této oblasti omezit práva a nechala si přidělit opatrovníka.

Velkou roli v jejím životě hraje absence sociálních vztahů a společenského života. Po vztazích touží, avšak není schopná je navázat, což zdůvodňuje svou bázlivostí a zároveň v tomto ohledu svoji diagnózu autismu vnímá jako překážku, má pocit, že když ji někomu sdělí, tak ho to odrázuje: *„Je těžký navázat ten kontakt, ale třeba když ho navážu a řeknu, že jsem autistka nebo že mám psychický problémy, tak se ti lidé stáhnou, jak u těch romantických vztahů tak i u těch kamarádů“*. Její společenský život je tak omezen na osobní asistenci a příležitostně rodinu, což sama nepovažuje za dostačující. I přes tuto nedostačivost však pro změnu nic nadále nedělá, zdá se jakoby se spíše zdržovala ve fantazii a na rovině představ a budoucnosti uchovává i vztahy. Odráží se to i v jejím pojmání knižních postav, které jsou pro ni jejími jedinými přáteli, se kterými prožívá jejich dobrodružství a zažívá pocity sounáležitosti, což sama sděluje *„...s těma postavama to dobrodružství prožívám, že*

mám kamarády v těch knížkách. Asi tím jak jsem neměla kamarády v reálném životě, tak jsem si našla kamarády takhle jako v knížkách“. Další kompenzací za lidský kontakt je pro ni její pes a celkový zájem o zvířata. Romantický vztah v současnosti nemá, v průběhu života již ale 3 zažila, přičemž všechny vnímá silně negativně. Přesto však nyní touží po milujícím respektujícím partnerovi, i zde je ale spíše orientována na budoucnost, tedy že jednoho dne toho partnera mít bude. S tím pojící se sexuální život je pro ní taky oblastí, se kterou není spokojená, protože v jejím životě sex vždy souvisí s romantickým vztahem, který ovšem nemá.

O své budoucnosti přemýšlí velmi pozitivně, touží po milujícím partnerovi, rodině, dětech a zvířatech. S přítomností spokojená spíše není, chybí jí ony zmiňované vztahy, ať už přátelské či romantické, zároveň si s sebou dále nosí mnoho věcí z minulosti jako například špatné zkušenosti z minulých vztahů, šikana či komplikovaný vztah s rodiči - „*A rodiče.. teďka jsem se viděla s tátou i s mámou, ale tam ty vztahy taky nejsou zrovna ideální.*“.

Z rozhovoru vyplynulo, že se Nina často staví do opozice vůči ostatním. V minulosti neměla ráda to, co ostatní dívky, ráda si četla, nyní se popisuje skrze kontrast oproti většinové společnosti, oproti zdravým jedincům. Skrze tuto odlišnost samu sebe dokáže pozitivně ohodnotit. Silně seberefektivní je však ve svých negativních vlastnostech ať už jde o sociální vztahy či finance. Často však utíká do světa fantazie, ve kterém prožívá svůj ideální život.

7.2.4 Průběh rozhovoru – blízká osoba (2) – osobní asistentka

Rozhovor s asistentkou jsem provedla během jedné její asistence u Niny. Na úvod jsem ji informovala, jak bude rozhovor probíhat, a že bude nahráván. Asistentka byla velmi sdílná, nebránila se žádnému tématu, vzhledem k tomu, že klientů má více, často srovnávala Ninino fungování s jinými jejími zkušenostmi. Pohlížela na vše velmi prakticky a vnímala silná omezení z vnějšího světa, která Nině brání na cestě k úplnému rozvoji.

7.2.5 Analýza rozhovoru – blízká osoba (2)

Z rozhovoru vyplývá určitá diskrepance různých oblastí života. Asistentka si všímá hrdosti a spokojenosti s aktuálním bytím, Nina zvládá mnoho úkonů sama, dokáže dělat závažná rozhodnutí jako je například vzdání se části práv, cítí z ní velkou vnitřní sílu, která ji pohání k žití, co nejspokojenějšího života, avšak na cestě k úplné změně stojí ještě mnoho překážek: „...*je pyšná na to, že vidí, že všechny věci zvládá sama, ... spokojená s tím.. že by*

chtěla ten život posunout někam dál, tak s tím spokojená asi úplně nebude“. Dokáže dobře odhadnout své vlastní možnosti a dle toho zodpovědně podnikat další kroky, které vedou k větší spokojenosti, jistotě a bezpečí.

Pokud jde ale o vztahy, Nina zaostává a její současný společenský život je podmíněn osobní asistencí, příležitostně rodinou, a momentálně je těžké tuto situaci nějak změnit. I přes tuto skutečnost vnímá Ninu jako velmi přátelskou osobu, která vykazuje velkou snahu v tom, nějakým způsobem vztahy navazovat, ačkoli se jí to v momentální situaci příliš nedaří. Tento nezdar interpretuje nedostatkem příležitostí vhodných k navázání vztahu, což je dle jejích slov dáno oním finančním omezením, které Nina v životě má. Nina je dle jejích schopna udržovat dobré vztahy, je vstřícná, výborně komunikuje: *„A třeba i na úrovni komunikace se mnou. Když jí napíšu, že zrovna nemůžu, nestíhám, že to přehodíme na jiný den, tak ona odepíše „úplně v pohodě, nestresuj se“ jako joo... takovej ten kontakt, který člověk nezažije vždycky ani jako se zdravými.. prostě to a to je příjemný a já si myslím, že díky těmto reakcím by nemusela mít potom ani problémy v komunikaci jakoby s kýmkoli, kdo je ochotnej normálně komunikovat“.* Má tedy pocit, že absence vztahů je skutečně dána pouze vnějšími faktory. Ve chvíli, kdy by se situace změnila, by Nina byla schopna fungovat v oblasti společenského života mnohem lépe. Tato svá tvrzení do velké míry opírá o zkušenosti s jinými klienty, jejichž přístup k sociální stránce života je na zcela odlišné úrovni, protože Nina na rozdíl od nich je schopná opustit své prostředí a hledá možnosti, jak tuto situaci změnit. Do budoucna počítá se zlepšením, v současné chvíli vkládá naději do zapsání do programu volnočasových aktivit. Co se týče romantických vztahů, asistentka také cítí, že po nějakém Nina touží, poznamenává, že i touží být v nějakém kontaktu s mužem: *„Tak jsme se domlouvali a ona si přála, že by chtěla i chlapa jako asistenta.“.*

Určitá nejednotnost se objevuje v pojmání budoucnosti. Na jednu stranu si Nina přeje partnera a rodinu, na druhou stranu se snaží zařídit si místo v domě s pečovatelskou službou: *„tam je pro mě trošku nečitelný, protože určitě by ráda takovou tu klasiku, že partnera, děti, to jo... a nejsem si úplně jistá, jak je to s tím domem s pečovatelskýma službama“.* Tato dvojakost by se dala vyložit jako nízká míra víry v dosažení ideální budoucnosti vzhledem k tomu, že záložní varianta (dům s pečovatelskou službou) je v pokročilejším stadiu procesu a Nina do ní vkládá více energie než do procesu směřujícímu k ideální budoucnosti (partner, rodina). Nina v sobě dále drží mnoho z minulosti, i když při rozhovorech s asistentkou nikdy žádné toto téma sama neotevře, asistentka se musí vyloženě

ptát, což se projevilo i při mém rozhovoru, zdá se, že nutně potřebuje vidět zájem z druhé strany, aby byla schopná se otevřít.

Vzhledem k možnostem srovnání s jinými klienty asistentka vnímá Ninu velmi pozitivně, vkládá do budoucna mnoho nadějí a vidí ji jako velmi silnou, přátelskou a samostatnou osobu. Uvědomuje si však i určitý nesoulad v plánech a jednání Niny.

7.2.6 Komparace výsledků jedince s PAS (2) a jeho blízké osoby (2)

Prostřednictvím rozhovorů a dotazníků se mi naskytly dva pohledy na sebepojetí v tomto případě Niny, ženy s Aspergerovým syndromem. Ačkoli v tomto případě druhý pohled podávala asistentka, která do jejího života má pouze omezený náhled, ukázalo se, že i tak je poměrně trefný. Asistentka na Ninu pohlíží mnohem pozitivněji, více vnímá její kladné vlastnosti, a to zejména přátelskost. Nina se vnímá jako velmi uzavřenou, těžko navazující vztahy, avšak z pohledu její osobní asistentky tomu tak není. Ačkoli nedostačivost Ninina společenského života je prostým faktem, každá z těchto žen si to vysvětluje prostřednictvím jiných faktorů. Asistentka si to vysvětluje situačními faktory (nedostatek financí, příležitostí k seznámení apod.), zatímco Nina se odvolává spíše k dispozičním faktorům (bázlivost, uzavřenost, sama se nechce účastnit některých akcí), zmínila však i faktor, který nevyplývá čistě z ní a to reakce lidí na její diagnózu autismu. V současné chvíli obě očekávají zlepšení a větší spokojenost, prozatím však Nina stále utíká do fantazie prostřednictvím fantasy literatury.

Asistentka má také dobrý vhled do vidiny Nininy budoucnosti. Zajímavé je, že během rozhovoru s Ninou nepadla zmínka o domu s pečovatelskou službou, který by sloužil jako náhradní plán. Tento fakt si interpretuji dvěma způsoby. Za prvé jsem se přímo nezeptala na náhradní plán, kdyby ideální budoucnost nevyšla, což se u Niny ukazuje jako důležitá podmínka pro sdělení nějaké informace nebo za druhé pořád spíše doufá v uskutečnění první verze své budoucnosti a nechce se příliš zabývat touto alternativní variantou, ačkoli praktické kroky k tomu podniká, nepatří to do jejího ideálního já, které se s budoucností váže.

Velkou roli při vnímání Niny hraje srovnávání s ostatními lidmi s diagnózou poruchy autistického spektra či naopak zdravé populace. Její stav je lepší než u jiných jedinců s PAS, se kterými se respondentky setkaly, a zároveň je to určitou překážkou v bytí součástí společnosti, i přes kterou je Nina schopna fungovat, čímž se jí vyrovnává a v určitých

ohledech v jejich očích převyšuje, vzhledem k posunutí startovní čáre jejího života.

7.3 Respondent 3 – Robin (dětský autismus)

Robin je 24letý muž, kterému byl diagnostikován dětský autismus, a zároveň u něj byl určeno, že je typem pasivním, o kterém se více rozepisují v teoretické části této práce (viz 1.3.1 Obtíže v sociálním chování a v interakci s okolím). Studuje na vysoké škole matematicky zaměřený obor, který ho ovšem nebaví a do budoucna se matematice věnovat nechce, spíše by si přál, aby se jeho zaměstnáním stal některý z jeho koníčků, mezi které patří fotografování či vlastní hudební tvorba. Obecně je velmi umělecky nadaný, inteligentní a empatický. Mezi další jeho zájmy patří cvičení a chození na procházky do přírody. Žije se svými rodiči a bratrem, se kterými má až na příležitostné neshody dobrý vztah. Hlavním zdrojem konfliktů mezi ním a jeho rodiči je právě ono zmiňované studium.

7.3.1 Průběh testování

Před samotnými rozhovory jsme se s Robinem a jeho matkou dohodli, že dotazník, který byl zhotoven prostřednictvím Google Forms, si sami vytisknou a vyplní ručně, protože jim nebylo příjemné takto osobní údaje zadávat přes internet. Vzhledem k mému využití těchto dotazníků to nebyl problém. Následně jsme uskutečnili rozhovory s matkou i s Robinem zvlášť online formou, kterou respondenti preferovali. Tato forma s sebou přinesla klady (jednodušší sladění termínů) i zápory (horší porozumění, komplikace s připojením).

7.3.2 Průběh rozhovoru – jedinec s PAS (3)

Náš rozhovor probíhal prostřednictvím platformy Zoom, což částečně ztěžovalo porozumění vzhledem k nekvalitě zvuku. Robin působil poněkud nervózně, na což sám během rozhovoru poukazoval. Nervozita je též častým tématem v jeho životě, před cizími lidmi pocítuje trému, nezažívá s nimi pocit bezpečí. I jemu jsem nabídla tykání, které přijal s radostí, avšak v průběhu rozhovoru ho střídal s vykáním. Některá témata jako romantické vztahy či sexuální život nechtěl probírat více do hloubky, otázky na tyto oblasti mu nebyly komfortní, tudíž jsme o nich téměř nemluvili.

7.3.3 Analýza rozhovoru – jedinec s PAS (3)

Jednou z prvních informací, které mi o sobě Robin sdělil je, že mezi jeho nejvýraznější kladné vlastnosti patří empatie, jejíž projevy definuje následovně: „*Tak já nevím, třeba když se někomu něco špatného stane, tak mi je toho člověka třeba líto nebo něco*

takového.“ a později v rozhovoru dodává *„Někdy se mi třeba stalo, když jsem byl ve větším městě, tak mě občas zneužívali žebráci, teď už se snažím na to nenaletět...“*. Empatie, altruismus a snaha o užitečnost ve společnosti jsou v rozhovoru natolik frekventovanými motivy, že by se dalo říci, že jsou to jádrové vlastnosti Robinova já. Robin chce být užitečný, věci, které dělá by měly mít smysl, při čemž sám reflektuje, že v současné chvíli toho neudělal tolik, spíše se snaží, avšak je přesvědčen, že v budoucnu bude pro tento svět velmi prospěšný, což velmi prostě shrnuje svou odpovědí *„Do budoucna určitě budu“*.

K budoucnosti má však ambivalentní postoj. Na jedné straně mluví o zmiňované užitečnosti, o touze tvořit a žít s tím, z čehož má radost a těší se. Na straně druhé je pro něj budoucnost velkým zdrojem stresu, obzvláště v náročnějších obdobích jako jsou zkoušky na VŠ. V současné době musí Robin plnit dílčí cíle (zkoušky, domácí příprava apod.), aby se dostal do pozice, po které netouží, ale uspokojí tím potřebu jistoty jeho rodičů, kteří na budoucnost hledí spíše z praktické stránky. Zdá se ale, že tento pocit jistoty určitým způsobem přebírá, což lze vidět na jeho přístupu ve chvíli, kdy se mu v rámci školy nedaří *„Třeba jsem byl zmatený ze zkuškového, zbývalo mi hodně předmětů, nevěděl jsem jestli to nějak dopadne ten zimní semestr. Nedařilo se mi to, jiné plány nejsou tolik jisté, tak člověk pak přemýšlí nad tou budoucností, no“*. Tudíž věří, že se bude žít tvorbou, ale ve chvíli, kdy jeho jistota (vysoká škola) kolísá, uvědomuje si, že jeho opravdový cíl (tvorba) také není stabilní. Co se ale týče klidnějších období jeho života, ukazuje se, že se k budoucnosti obrací v rámci denního snění, smýšlí o ní velmi pozitivně a někdy i popírá jiné možnosti v rámci určité sebezáchovy: *„Snažím se být pozitivní, abych se úplně neutopil v té beznaději, že to je takový prostě složitý, snažím se přemýšlet pozitivně, ale nic není stoprocentní“*. K přítomnosti výrazný vztah nemá, což si na základě rozhovoru vykládám tím, že v současné chvíli se nemůže skrz studium, se kterým se neztotožňuje, věnovat tomu, co pro něj má smysl - *„I když tvorbě jsem se teď nevěnoval tolik, protože jsem se spíš věnoval tomu studiu...“*. Minulost vnímá jako zdroj inspirace, vzpomíná na své úspěšné momenty, ale netráví v ní příliš mnoho času.

Zajímavé je, že Robin nebyl schopen vzpomenout si na žádnou svou negativní vlastnost či slabou stránku. Nakonec zmínil koktání, když je nervózní. V průběhu rozhovoru jsme se k nervozitě poměrně často vraceli, zdá se, že je pro něj velkým tématem, obzvláště při kontaktu s novými lidmi.

V oblasti společenského života je Robin spokojený, neměl tendenci se k němu více vyjadřovat, vnímá to tak, že přátel má dost, je o něj společenský zájem. Otázku 45 z dotazníku „Někdy cítím bolestný pocit samoty a toužím to s někým sdílet.“ okomentoval slovy: „*mně někdy vyhovuje být sám*“. O svých romantických vztazích zmínil pouze to, že nikdy v žádném nebyl, ale je takto spokojen a dále to nechtěl více komentovat, tudíž jsem za tuto hranici dále nezacházela.

Robin se touží ztotožňovat s tím, co dělá, a je pro něj těžké pokračovat v tom, s čímž nesouzní, ačkoli z racionálních důvodů toho je schopen „*Jakoby matematika mi sice jakoby šla, ale není to věc, se kterou bych se ztotožnil, jakože to jsem já. Víceméně se já vnímám jako tvůrce, ale ti to nemají v životě jednoduchý, často nemají ani jistotu, že se užíví, každopádně je důležitý mít ten záložní plán nebo nějak tak*“. Je silně orientován na budoucnost, v této oblasti se však objevuje určitá diskrepance. V nových situacích s neznámými lidmi bývá nervózní, avšak z rozhovoru vyplývá, že mimo tyto situace bývá sebejistý, obzvláště pak v oblastech, které ho zajímají, a kterým věnuje svůj čas.

7.3.4 Průběh rozhovoru – blízká osoba (3) – matka

S Robinovou matkou jsem mluvila ve stejný den také skrze online platformu Zoom, tudíž i zde se místy objevoval problém s porozuměním. Byla velmi otevřená a přátelská, snažila se mi podat veškeré informace v co nejširší míře a co nejkomplexněji. V oblasti romantických vztahů a sexuálního života byla také zdrženlivější, uvedla, že má pocit, že toto téma je osobní a neví, na kolik o něm má právo mluvit.

7.3.5 Analýza rozhovoru – blízká osoba (3)

Robinova matka jako jeho nejvýraznější kladné vlastnosti vnímá jeho inteligenci, empatii či altruismus a jakousi férovost či opravdovost, kterou popisuje skrze přístup lidí k němu: „*i ti největší gauneři na něj nebyvali hnusní, neříkám, že se s tím nesetkal, na druhém stupni měl nějaké problémy, ale většinou mají i ti větší kluci tendenci ho ochraňovat, že on je takovej čistej*“. Co se týče negativních vlastností, je pro ni otázkou do jaké míry jsou jeho charakterovými rysy a z jaké části je to dáno poruchou autistického spektra. V průběhu rozhovoru mluví o nervozitě, vyhybavosti, různých zvycích a rituálech, které znesnadňují jejich soužití.

Má velmi dobrý náhled do Robinova směřování v budoucnu, a to tedy z důvodu, že ho z velké části ovlivňuje. Považuje Robinův pohled za částečně dětský a zkreslený, snaží se

Robina z toho důvodu chránit a hledá mu jistější alternativy. Rozumí tomu, že je více umělecky zaměřený, avšak umění nepovažuje za oblast, která by byla dostatečně jistá a bezpečná, aby ho dokázala finančně zajistit, aby mohl vést klidný a v tomto ohledu bezstarostný život. Tuto její obavu umocňují i Robinovy tendence nepodvolovat se připomínkám k jeho tvorbě druhých: „*On je hodně matematicky zdatnej, tak jsme ho tak nějak ovlivnili, aby měl něco jistýho, co opravdu umí, a mohl dělat něco čím by se uživil. Ale on je docela umělecky cítící. ... On by se určitě nejradši živil hudbou nebo fotkama, jenomže to je právě ten problém, to už to pak nebude moct dělat podle svého, tak mu říkám, ať si to nechá jako koníčka, třeba se to pak zvrtně a něco mu to dá, ale.. když mám nějakou připomínku třeba ,hele tady o dva takty a on je jako ,ne, tam je to přesně tak, jak je potřeba’, já to vnímám více prakticky“.* Uvědomuje si také, že je to pro Robina náročné, že ke studiu v současné chvíli cítí určitý odpor a nebaví ho to, vzhledem k jejímu racionálnímu uvažování nadále trvá na dokončení studia, dodává však, že kdyby mu v současné chvíli nabídl slušné a trvalé zaměstnání, byla by schopna od svých požadavků ohledně studia odstoupit.

V oblasti společenského života jeho matka vnímá určité odchylky. Jeho známé nepovažuje za jeho skutečné přátele, jaké mívají lidi ve většinové společnosti, nemyslí si, že má někoho skutečně blízkého, což si interpretuje jako určité ochuzení jeho života, zároveň si uvědomuje, že vztahy v Robinově životě jsou spíše jejím přáním než jeho potřebou „*Je jinej než to maj ostatní, nemá vysloveně kamarády jako takový, ale vnímá tak jakože dobrý, jde ven s nějakýma klukama, ale není to přátelství v tom ryzím... jak to máme my, že by třeba měl nejlepšího kamaráda, to ne... Já mám pocit, že je o něco ochuzenej...“*. Robina popisuje jako velmi uzavřeného člověka s bohatým vnitřním světem a tendencí k samotářství, které jeho matka vnímá negativně. Postupem času se Robin více otevírá okolnímu světu, jeho matka však dále cítí jeho potřebu ponechávat si poměrně velký prostor, který patří jemu, do kterého se před ostatními lidmi může po určitou dobu ukrýt. Za hlavní zdroj společenského kontaktu považuje jeho bratra, který ho vtahuje do svého okruhu přátel, zároveň ale ví, že zde spíše figuruje jako pozorovatel. Co se týče romantických vztahů, v rozhovoru se ukázalo, že o ně Robin zájem nejeví, naopak u matky zjišťoval, jestli je pro ni přijatelné, že nikdy nebude mít ženu a děti, protože se necítí na to s někým koexistovat a dělat kompromisy.

Celkově matka vnímá Robinův neustálý vývoj, zkouší nové věci, více se otevírá lidem, které má okolo sebe, je pozitivnější než dřív apod.: „*...spoustu věcí, které se k tomu dětskému autismu pojí, tak tím věkem šly do ústraní, některé ty věci tam pořád jsou, a*

pravděpodobně zůstanou. Ale opravdu se neustále nějak posouvá, tím nemyslím jenom schopnostma, ale i přístupem, sociálně, pořád jakoby to není ukončený, pořád se vyvíjí...“. Vnímá ho jako úspěšného, samostatného člověka, který má určitá specifika a některé oblasti (např. sociální vztahy) pro něj znamenají něco jiného než pro většinu jiných „normálních“ lidí.

7.3.6 Komparace výsledků jedince s PAS (3) a jeho blízké osoby (3)

Rozhovory a dotazníky mi umožnily nahlédnout do Robinova sebepojetí ze dvou různých úhlů pohledů. Specifické pro tento případ je, že v jedné z Robinových nejvýznamnějších složek, kterým je budoucí já, výrazně ovlivňuje právě osoba, která mi zprostředkovávala druhý pohled na Robina, tedy jeho matka.

Její pohled je velmi adekvátní, protože právě ona je určitým predikujícím faktorem, jakým směrem bude v nejbližší době Robin směřovat, čemuž se on sám podvolil. Racionálně matčin přístup chápe, avšak s touto verzí budoucnosti není definitivně smířen a občas se oddává fantaziím, ve kterých je úspěšným hudebním skladatelem, který je pro tento svět užitečný, který za sebou zanechává odkaz v podobě vyprodukované hudby. O jeho užitečnosti a budoucím vlivu či respektu ve společnosti ani jeden z respondentů nepochybuje.

Robin si je se svou matkou velmi blízký, tudíž se v mnoha věcech shodovali a měla o něm velmi odpovídající představu. O jejich blízkosti vypovídá i fakt, že spolu později onen dotazník diskutovali. Mezi nejvýraznější Robinovy vlastnosti patří altruismus, empatie a touha být užitečný, na čemž se oba shodují. Negativní vlastnosti Robin sice pojmenovat neuměl, avšak z rozhovoru s ním vyplynuly ty, o kterých hovořila jeho matka, a to tedy nervozita a jistá vyhýbavost.

Pokud mluvíme o společenském životě, je to jedna z oblastí, ve které se jejich pohledy nejvíce rozcházejí. Z rozhovoru vyplývá, že se matka učí rozeznávat mezi vlastním přáním a Robinovými potřebami. Přátelským vztahům oba rozumí a chápou je zcela rozdílně, zatímco Robin o lidech ve svém životě hovoří jako kamarádech, jeho matka si nemyslí, že jsou to kamarádi v pravém slova smyslu. Co se týče Robinova případného osamocení, matka se ho obává více než on sám. Jemu samota vyhovuje, nepovažuje ji za záporný aspekt v životě, zatímco jeho matka na to reaguje silně negativně.

Zajímavé je, že matka se hodně vztahuje k diagnóze autismu, odděluje ji od samotného Robinova charakteru. Robin nic takového vůbec nezmiňuje, což si interpretují tak, že autismus vnímá jako svou součást a ne něco, co od sebe nutně musí separovat.

7.4 Srovnání respondentů

Ačkoli je téma sebepojetí velmi individuální pro každého jedince, z rozhovorů vyplynulo, že existují oblasti, které jsou pro dané respondenty obzvláště důležité, prožívají je obdobně či ve kterých zažívají podobné obtíže. Mezi tyto oblasti patří zejména společenský život a vztahy, dále pak budoucnost, specificky se také objevovaly potíže s pojmenováváním svých kladných/záporných vlastností a obecně popis vlastního já.

Již v samotném představení a pojmenování svých slabých či silných stránek se projeví určité potíže. Vincent a Nina nebyli schopni zprvu říct žádnou ze svých kladných vlastností a Robin si nevybavil žádnou negativní. Ačkoli jsme se v průběhu rozhovoru k samotné podstatě vždy dostali, pojmenovat dané vlastnosti pro ně bylo náročné, ve Vincentově případě to bylo zejména tím, že kdyby daný aspekt nějakým způsobem označil, připsal by si tím zásluhu, kdežto Nina jako by vůbec nepochopila otázku a automaticky ji odvrátila jiným směrem. Robin dokázal pojmenovat svou kladnou vlastnost, dále si ale nedokázal vybavit nic negativního.

Sociální oblast byla určitým způsobem narušena vždy, ačkoli pro každého z respondentů s PAS jiným způsobem. Pro Ninu jsou vztahy problémem již v začátku tedy v samotném navázání kontaktu, Vincent nejobtížněji prožívá samotné udržení vztahu se svými známými, je to pro něj časově a energeticky náročné. Robin ve svém společenském životě nezaznamenal žádnou obtíž, avšak k lidem přistupuje velmi pasivně, je hodně podporován svým bratrem a jeho matka dokládá, že má určité sklony k samotářství a tendence k sociální izolovanosti. Ukázalo se, že mimo Ninu, která skrze svůj problém s navazováním vztahů, který zabraňuje i možnosti nějakého dalšího rozvoje vztahu, jsou respondenti takto poměrně spokojeni. Pro Vincenta je však klíčové srovnávání s většinovou společností, váhá, zdali by neměl být nespokojen se svou situací a zdali by se měl se svou situací posouvat jiným směrem a vztahy skutečně rozvíjet. Všichni tři jsou silně podporováni svými blízkými osobami k dalšímu posunu na této úrovni, obzvláště matky mají strach z osamocení jejich synů a těžko se smířují s možností, že jejich děti mají ke vztahům jiný přístup nežli ony.

Co se týče smýšlení do budoucnosti ve všech případech se objevuje určitá ambivalence a pocity nejistoty. U Vincenta tyto pocity pramení z neustálého relativizování svých schopností a uvědomování si svých problémů s organizací času, Robin je zase tlačěn do oboru, se kterým se neztotožňuje a jeho přání směřují do odvětví, které je obecně vnímáno jako nejisté (umění). Nina doufá v rodinu a milujícího partnera, paralelně s tím však podniká kroky, které s tímto budoucím plánem nekorespondují (shání si místo v domě s pečovatelskou službou). Ačkoli všichni tři o svém budoucím já neustále pochybují, nepřestávají být pozitivní a počítají s ideální variantou svého budoucího života.

Nina a Vincent měli také tendenci vztahovat se k intaktní společnosti. Vincent vnímal svou vlastní nedostačivost v různých oblastech života a projevoval touhu se ostatním lidem vyrovnat, Nina si naopak skrze PAS dodává na své vlastní hodnotě, je to pro ní překážkou, kterou ale zvládá překonat a tím je lepším člověkem. Robin tuto tendenci žádným způsobem neprojevoval.

U blízkých osob mých respondentů se projevovala silná podpora a touha své blízké s PAS vést k co nejrozsáhlejšímu rozvoji a nejspokojenějšímu životu. Pro všechny bylo jednoduché o svých blízkých hovořit, pojmenovávat jejich silné a slabé stránky a často si uvědomovali své omezení v přístupu k nim, které bylo způsobeno jejich postavením v životě svých blízkých a porozuměním odlišností typickým pro poruchy autistického spektra.

8 Diskuze

8.1 Odpovědi na otázky

První otázka, kterou jsem si kladla, se zabývala vnímání sebe sama jedinců s PAS. Na základě rozhovorů vyplynulo, že mají určité obtíže v porozumění sami sobě. Ačkoli hovořili o svých kladech či záporech, jen výjimečně je dokázali pojmenovat a ztotožnit se s nějakými přívlastky. Dále se objevovala snaha na sebe mít kladný náhled, avšak překážkou v něm byly oblasti, ve kterých jedinci z jejich pohledu selhávali, což nejčastěji byly sociální vztahy, ale také organizace času či nervozita. U dvou respondentů se objevila silná tendence srovnávat se s intaktní společností (respondenti 1 a 2).

Druhá má otázka se zabývala specifiky sebepojetí jedinců s PAS, zajímalo mě, v jakých oblastech může autismus ovlivňovat pohled na sebe samotného. Z rozhovoru vyplynulo, že velmi specificky se staví ke vztahům a společenskému životu, ačkoli

vzhledem k heterogenitě PAS se u každého respondenta tato zvláštnost projevovala jiným způsobem (problémy s navázáním/udržením kontaktu/tendence k samotářství), dále se často objevuje ambivalence a nejistota ve vnímání svého budoucího já, a v neposlední řadě mají obtíže s popisem sebe sama, svých kladných či záporných vlastností. Ve všech těchto oblastech byli jedinci s PAS velmi specifičtí, ačkoli každý z nich jedinečným způsobem. Respondent 1 (Vincent) hovořil o tom, jak těžké je pro něj udržet vztahy, zároveň ale je se svým společenským životem spokojen, respondent 2 (Nina) naopak nedokázala vztah ani navázat a projevovala silnou nespokojenost, respondent 3 (Robin) nevnímal žádná svá omezení v této oblasti, ale intaktní osoba reflektovala jeho tendence k samotářství. Ve vidině budoucnosti Vincent projevoval ambivalence, cítil, že se svým momentálním zaměřením na VŠ bude jednoho dne úspěšný, avšak vyjadřoval i obavy plynoucí z jeho momentálních obtíží a slabých stránek. Nina se také k budoucnosti stavěla pozitivně, ale reálné kroky pro naplnění své vize nedělala, naopak spíše se z praktického hlediska věnovala svému záložnímu plánu. Robin je současně nucen věnovat se oboru, který ho nenaplnuje, ale blízké osoby ho vnímají jako jistotu, což postupně přebírá za svůj názor, neustále se však vrací ke konceptu svého ideálního budoucího já jako hudebního tvůrce. V oblasti porozumění sobě samému a pojmenovávání svých kladných/záporných vlastností Vincent nebyl schopen jmenovat konkrétní vlastnost, obával se označení sebe samého, protože ve všech vlastnostech shledával nějakou část, kterou nenaplnuje, dále se také srovnával s většinovou společností, která by mohla tyto vlastnosti naplňovat lépe. Nina jako by vůbec neporozuměla otázce a ihned začala mluvit o svých zájmech. Tito dva respondenti však neměli dále problém mluvit o svých negativech. Naopak Robin dokázal jmenovat alespoň jednu pozitivní vlastnost (empatii), ale už si nedokázal vybavit žádnou negativní.

Mou třetí otázkou bylo, do jaké míry odpovídá pohled blízkých osob jedinců s PAS na jejich sebepojetí. Už v dotaznících se ukázalo, že blízké osoby mají velmi dobrý náhled, jejich odpovědi poměrně dobře korespondovali s odpověďmi jedinců s PAS. I v rámci rozhovorů dvojice respondentů (jedinec s PAS – blízká osoba) odpovídali velmi podobně s tím, že odpovědi blízkých osob byly spíše rozsáhlejší, vztahovaly se více k celkovému kontextu života než jedinci s PAS, kteří měli spíše tendenci vracet se k jednotlivým událostem.

S tím souvisí má poslední otázka a to, v jakých oblastech se projevují nejvýraznější rozdíly v sebepojetí jedince a v náhledu jeho blízké osoby. Ukázalo, že se nejvíce rozcházejí

v oblasti společenského života a vztahů, zejména v případech, kdy blízkou osobou byla matka. Matky často toužily po normálním společenském životě svého dítěte, ty však byly se svým aktuálním stavem poměrně spokojeny. Také byly blízké osoby mnohem schopnější pojmenovat pozitivní vlastnosti/silné stránky či negativní vlastnosti/slabé stránky jedinců s PAS.

8.2 Porovnání s literaturou

V teoretické části jsem více představila výzkumy Attwooda (1998), Elmore (2016) a Huang (2017), přičemž všichni tito autoři se nejvíce vztahují k sociálnímu aspektu sebepojetí. Odkazují se na potíže v porozumění sociálním situacím a vztahům, což vede k sociální izolaci, na jejímž základě vznikají problémy s konceptualizací přátelství, což jsme mohli sledovat i v rámci mého výzkumu u všech respondentů s PAS. Právě sociální aspekt se v rozhovorech objevoval nejčastěji a moji respondenti v této oblasti zažívali největší nesnáze, v případě Robina se spíše objevoval nesoulad představy o přátelství s jeho představou blízké osoby. Nina pak vůbec nebyla schopna navázat žádný vztah mimo osobní asistenci či rodinu, což vedlo k sociální izolovanosti, která do jisté míry ovlivňuje i její náhled na budoucnost, tedy že nakonec nebude schopna založit rodinu a hledá alternativní variantu.

Elmore specificky hovoří o potížích s rozeznáním rozdílů mezi jejich vlastními preferencemi a preferencemi ostatních a emocemi v sociální oblasti. To se silně ukazuje právě na případě Vincenta, který hovoří o potížích s udržováním kontaktů, o minimu společenského života, v průběhu rozhovoru však vyplynulo, že je se svou momentální situací do určité míry spokojen a zdá se, že jako potíž to vnímá spíše skrze přístup jeho matky. Povšimnout si toho můžeme i u Robina, který momentálně studuje vysokoškolský obor, který ho nenaplnuje, avšak přijal za svůj matčin cíl jistoty do budoucího zaměstnání.

Dalším Elmoreovým poznatkem byly obtíže v porozumění sobě samému, tímto způsobem si také interpretuji z rozhovorů plynoucí fakt, že pro jedince s PAS bylo obzvláště náročné pojmenovávat své pozitivní/negativní vlastnosti či silné/slabé stránky. Aby je mohli pojmenovat, musí sami sobě do jisté míry porozumět, zhodnotit sami sebe v kontextu svého života a vymezit určitou vlastnost, která se opakovaně projevuje v různých situacích.

Mohu tedy říci, že výsledky mého zkoumání se do značné míry shodují s předpoklady, které udávají výše zmiňované výzkumy, a to právě v oblasti sociální, na kterou

se do jisté míry váže i vidina budoucího či ideálního já. K výzkumu Elmore se vztahuje i zmiňovaná těžkost pojmenovávání svých kladných/záporných vlastností, tedy porozumění sobě samému.

Vzhledem k mým zjištěním v oblasti sociální bych ráda také zmínila bakalářskou práci, ve které se Kateřina Slavičková (2021) zabývala sociálním sebepojetím dívek s Aspergerovým syndromem. Zde došla ke zjištění, že jednou z překážek pro navazování kontaktu je pasivita, což se shoduje s postoji mých respondentů, přičemž to nejvíce reflektuje respondentka 2 (Nina). Hovoří zde i o specifickém pojmání přátelství, což se v mém výzkumu odráží zejména v pohledu blízkých osob, jedinci s PAS mluví o svých přátelích/kamarádech, ale blízké osoby tyto jejich známé za jejich přátele nepovažují. Toto tvrzení však neplatí pro Ninu, která se nedostala přes počáteční krok, a to tedy navázat nějaký přátelský vztah.

8.3 Limity výzkumu

V závěru diskuzní části bych chtěla upozornit na limity své práce. Jedním z nejvýznamnějších limitů mého výzkumu je velmi nízký počet respondentů, je možné, že při vyšším počtu by se výpovědi více rozcházely. Můj výzkumný vzorek zahrnoval spíše pasivní jedince, pokud by byl vzorek rozmanitější, což by pro PAS bylo adekvátní, je možné, že výsledky by byly jiné. Na základě mého poznání tudíž nelze vyvozovat žádné obecně platné závěry a považovat výsledky za definitivně pravdivé pro veškeré jedince s PAS.

Dále se mi nepovedlo zcela pokrýt dané téma. Fenomén sebepojetí je velmi rozsáhlý, a ne zcela ustálený, zahrnuje v sobě mnohé, je multifacetový. Z mého pohledu je samozřejmé, že při dalším, širším zkoumání bychom se dostali k dalším zajímavým informacím, tématům a oblastem, ke kterým jsem se během svého bádání nedostala. Jednotlivé kategorie sebepojetí by bylo možné také zkoumat zvlášť a ponořit se do tématu hlouběji. Vliv na jejich výpovědi mohlo mít momentální rozpoložení a aktuální životní situace, zajímavé by tedy mohlo být, vzhledem k dynamičnosti tohoto fenoménu, využití výzkumu longitudinálního.

9 Závěr

V této práci jsem se zabývala fenoménem sebepojetí jedinců autistického spektra, a jakým způsobem ho reflektují jejich blízké osoby, při čemž jsem vycházela z předpokladů jistých specifík vzhledem k typickým obtížím v sociálním chování jedinců s PAS.

Nalezla jsem tři oblasti, které se v rozhovorech opakovaly, a to společenský život a vztahy, ambivalence ve vnímání a pocity nejistoty z budoucnosti a komplikace v pojmenovávání svých kladných/záporných vlastností. Toto tvrzení je pouze shrnujícím pohledem, ve všech těchto oblastech se pro jednotlivé osoby z mého vzorku objevovaly jedinečnosti specifické právě pro ně.

Dále jsem zkoumala, do jaké míry odpovídá náhled blízkých osob sebepojetí jedinců s autismem. Z průběhu rozhovorů a dotazníků vyplynulo, že jejich náhled je ve většině oblastí adekvátní. Blízké osoby více hledí na vývoj a komplexitu života, zatímco osoby s PAS se vztahují k určitým událostem.

Na závěr jsem sledovala, kde se rozchází náhled blízkých osob a pojmání sebe samých jedinců s PAS. Na základě jejich výpovědí jsem dospěla k závěru, že nejvíce rozdílů se vyskytuje v oblasti sociální zejména v případech, kdy je blízká osoba matka, zde se nejvíce projevuje pohled intaktního člověka s určitou představou o tom, jak by měly vypadat zdravé interpersonální vztahy, který se míjí s přístupem jedinců s PAS.

Má práce má zajisté určité limity, které spočívají zejména v malém vzorku a také v rozsáhlosti tématu sebepojetí, kterou jsem během svého výzkumu nezvládla celé pokrýt.

Seznam použitých informačních zdrojů

1. Allport, G. W. (1961) Pattern and growth in personality. New York: Holt, Rinehart & Winston.
2. Attwood, T. (1998). *Asperger's Syndrome: A Guide for Parents and Professionals*. Philadelphia: Kingsley.
3. Attwood, T., (2005) Aspergerův syndrom. Praha: Portál.
4. Bailey, A., Phillips, W., et al (1996). Autism: towards an Integration of Clinical, Genetic and Neuroviological Perspectives. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, s. 89–126
5. Bandura, A. (1999) Social cognitive theory of personality. In D, Cervone & Y. Shoda eds. , *The coherence of personality* New York/London: The Guilford Press
6. Baron-Cohen, S., Flushberg, H., et al. (1994) *From Attentional-goal Psychology: the development of a theory of mind and its dysfunction in understanding other minds*. Oxford University: Oxford Medical Publications.
7. Bettelheim, B. The Empty Fortress.(1967) *Infantile Autism and the Birth of Self*. New York: The free press
8. Blatný, M., Plháková, A. (2003) Temperament, inteligence, sebepojetí. Nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu. Sdružení SCAN: Brno
9. Buss, A. H. (1980). Self-consciousness and social anxiety. San Francisco: Freeman.
10. Campbell, J. D., Fehr, B. (1990). Self-esteem and perceptions of novel impressions: Is negative affectivity associated with greater realism? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 122–133.
11. Carver, C. S. & Schneier, M. F. (1981) *Attention and self-regulation: A control theory approach to human behavior*. New York: Springer-Verlag.
12. Carver, C. S. & Schneier, M. F. (1990). Origins and functions of positive and negative affect: A control-process view. *Psychological Review*, 97, 19–35.
13. Cooley, C. H. (1902) Human Nature and the Social order. New York: Scribner's
14. Čermák I., Hytych R., Říhářek T. (2013), *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*, MUNI Press

15. Elmoose, M. (2016). A conceptual framework for understanding characteristics of self-awareness associated with autism spectrum disorder. *Scand. J. Child Adolesc. Psychiatr. Psychol.* 4, 109–114. doi: 10.21307/sjcapp-2016-017
16. Goñi, E., Madariaga, J. M., Axpe, I., & Goñi, A. (2011). Structure of the Personal Self-Concept (PSC) Questionnaire.
17. Greenwald, A. G. & Pratkanis, A. R. (1984) The self. In R.S. Wyer, T. H. Srull (Eds.) *Handbook of social cognition* (s. 129-178). Hillsdale, NJ: Erlbaum
18. Harter, S. (1996) Historical Roots of contemporary issues involving self-concept. In: B. A. Bracken (Eds.), *Handbook of self-concept*. New York: Wiley, s. 1–37.
19. Higgins, E. T. (1990) Self-state representations: Patterns of interconnected beliefs with specific holistic meanings and importance, *Bulletin of Psychonomic Society*, 28, 248–253
20. Higgins, E. T., (1987) Selfdiscrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319–340
21. Higgins, E. T., (1989) Selfdiscrepancy theory: What patterns of self-beliefs cause people to suffer? In L. Berkowitz (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, 22, New York: Academic Press.
22. Higgins, E. T., (1991). Development of self-regulatory and self-evaluative processes: Costs, Benefits, and trade-offs. In: M.R. Gunnar & L. A. Sroufe (Eds.), *Self-processes in development: The Minnesota Symposium on Child Development* (vol. 23), Hillsdale, NJ: Erlbaum.
23. Hrdlička, M., & Komárek, V. (2014). *Dětský autismus: přehled současných poznatků* (2., doplněné vydání). Praha: Portál
24. Huang Ann X., Hughes Tammy L., Sutton Lawrence R., Lawrence Marissa, Chen Xiaohan, Ji Zhe, Zeleke Waganesh (2017). Understanding the Self in Individuals with Autism Spectrum Disorders (ASD): A Review of Literature. *Frontiers in Psychology*, 8, doi: 10.3389/fpsyg.2017.01422
25. James, W. (1890) *Principles of psychology*. Chicago: Encyclopedia Britannica.
26. Kenny, D. (2019) Faulty Theory, Failed Therapy: Frances Tustin, Infant and Child Psychoanalysis, and the Treatment of Autism Spectrum Disorders. *SAGE Open*, s. 1-16 DOI: 10.1177/2158244019832686

27. Kihlstorm, J. F., & Cantor, N. (1984) Mental representation of the self. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. 17, 2-47, New York: Academic Press.
28. Kreidler, S. & Kreidler, H. (1987), The psychosemantic aspects of the self. In: T. Honess & K. Yardly (Eds.) *Self and identity. Perspectives across the lifespan*. London, New York: Routledge & Kegan Paul, s. 338-358
29. Kuhn, M. H., McPartland, T. S. (1954). An Empirical investigation of Self-Attitudes. *American Sociological Review*, 19, 68–76.
30. Markus, H. (1980) The self in thought and memory. In D.M. Wegner & R. Vallacher (Eds.), *The self in social psychology*. New York, Oxford: Oxford University Press
31. Markus, H. & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41, 954–969
32. Markus, H. & Wurf, E. (1987) The dynamic self-concept: Social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299–337
33. Mead, G. H. (1925) The genesis of the self and social control. *International Journal of Ethics*, 35, 251–273.
34. Mead, G. H. (1934) *Mind, self, and society*. Chicago: University of Chicago Press.
35. Mehmoodun, N., Hameed, S., Zehra S., & Nishat, A. (2012) Correlational Study of Perceived Quality of Home Environment and Self-Concept Among Adolescents. Department of Psychology, Aligarh Muslim University, Aligarh, Uttar Pradesh.
36. Ogilvie, D. M., (1987). The undesired self: A neglected variable in personality research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 379–385
37. Oosterwegel, A., Oppenheimer, L. (1993). The self-system: *Developmental changes between and within self-concepts*. Hillsdale, NJ: Erlbaum
38. Peterson, A. C., Schulenberg, J. E., Abramowitz, R. H., Offer, D., and Jarcho, H. D. (1984). A self-image questionnaire for young adolescents (SIQYA): reliability and validity studies. *J. Youth Adolesc.* 13, 93–111. doi: 10.1007/BF02089104
39. Rastogi, M.R. (1979) Manual of self-concept Inventory for college students. Agra: Psychological Research cell.
40. Rogers, T. B. (1981) A model of the self as an aspect of the human information processing system. In Kihlstorm, J. F., & Cantor, N. (Eds.), *Personality, cognition and social interaction* (s.193-213). Hillsdale, NJ Erlbaum.

41. Saraswat, R. K. (1984). Manual for Self-Concept Questionnaire. Agra, India: National Psychological Corporation.
42. Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C., (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46, 407–441.
43. Slavičková, K. (2021). *Sociální sebepojetí u dívek s Aspergerovým syndromem*. [Bakalářská práce, Univerzita Karlova], Digitální repozitář Univerzity Karlovy. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/170609>
44. Sullivan, H. (1953) *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
45. Taffordi, R. W., Swann, W. B. Jr. (1995) Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of measure. *Journal of Personality Assessment*, 65, 322–342.
46. Thorová K. (2015) *Vývojová psychologie*, Praha: Portál
47. Thorová, K. (2006). *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, aspergerův syndrom, dezintegrační porucha* (Vyd. 1). Praha: Portál.
48. Thorová, K., (2021, 20.ledna) Porucha autistického spektra dle mezinárodní klasifikace nemocí MKN 11. AutismPort. <https://autismport.cz/o-autistickem-spektru/detail/porucha-autistickeho-spektra-dle-mezinarodni-klasifikace-nemoci-mkn-11>
49. Tustin, F. (1973) *Autism and Childhood Psychosis*. New York: Asonson.
50. Van der Werff, J. (1990). The problem of self-conceiving. In H. Bosma & S. Jackson (Eds.), *Coping in self-concept in adolescence*. s. 14-34. Berlin: Springer Verlag.
51. Wing, L., (1996) Autistic Spectrum Disorders. *British Medical Journal*, 312, s. 327-328

52. Wing, L., Gould, J. (1979), Severe Impairments of Social Interactions and Associated Abnormalities in Children: Epidemiology and Classification. *Journal of Autism and Developmental Disorders.*, 9, s. 11-29. ISSN 0162-3257

Seznam příloh

Rozhovor – jedinec s PAS 1

Rozhovor – blízká osoba 1

Rozhovor – jedinec s PAS 2

Rozhovor – blízká osoba 2

Rozhovor – jedinec s PAS 3

Rozhovor – blízká osoba 3

Self-concept scale

Self-concept scale – přehled výpovědí respondentů s komentářem